

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МІХЕЛІ СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 911.5 (477)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК
УКРАЇНСЬКОГО ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА

11.00.01 – фізична географія, геофізика і геохімія ландшафтів

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
доктора географічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі фізичної географії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України

**Науковий
консультант:**

доктор географічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Шищенко Петро Григорович,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, професор кафедри географії України

**Офіційні
опоненти:**

доктор географічних наук, професор
Мельник Анатолій Васильович,
Львівський національний університет імені Івана
Франка, завідувач кафедри фізичної географії

доктор географічних наук, професор
Гуцуляк Василь Миколайович,
Чернівецький національний університет імені Юрія
Федьковича, професор кафедри фізичної географії,
геоморфології та палеогеографії

доктор географічних наук, професор
Денисик Григорій Іванович,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, завідувач кафедри географії

Захист відбудеться 30 червня 2016 р. о 10⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.001.45 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: м. Київ, МСП-680, проспект Глушкова 2-А, географічний факультет, ауд. 310.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58, кімн. 12.

Автореферат розісланий 28 травня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат географічних наук, доцент

Н.М. Погорільчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Одним із стратегічних завдань вітчизняного ландшафтознавства після набуття Україною державної незалежності є необхідність ефективного використання його високого наукового потенціалу, створеного на попередніх етапах розвитку. Це актуалізує потребу в узагальненні, критичному аналізі, об'єктивній і неупередженій оцінці й переоцінці здобутків українського ландшафтознавства, визначенні його сутності та історичної самоідентичності, розгляду як відносно цілісної діяльності наукового співтовариства в межах суспільного життя окремої країни. Дослідження історії науки проливає світло на об'єктивну логіку її розвитку, виконує систематизуючу та інтегративну функції, впорядковує напрацьовані попередніми поколіннями знання, робить можливим імовірний прогноз її подальшої еволюції. Відтак значної актуальності і великої наукової значимості набуває проблема вивчення тенденцій і рушійних чинників становлення і розвитку ландшафтознавства в Україні, виявлення закономірностей формування його концептуальної бази, методичного апарату і понятійно-термінологічної системи, ролі наукових центрів, шкіл і персоналій у створенні теоретичних і методичних засад ландшафтознавчої науки в Україні, встановлення напрямів досліджень, що визначають національне обличчя українського ландшафтознавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за науковим напрямом «Проблеми природничо-математичних наук» у відповідності із постановою колегії Міністерства освіти і науки України і Президії Академії педагогічних наук від 27.11.1996 р., затвердженого Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 7 від 31 січня 2008 р.), за темою «Історія становлення і розвитку ландшафтознавства в Україні», ухваленою на засіданні кафедри фізичної географії Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 4 від 28 листопада 2011 р.). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 8 від 01 березня 2010 р.).

Мета дослідження полягає у розробленні концепції процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства як наукової і навчальної дисципліни, виявленні тенденцій і рушійних чинників еволюції ландшафтознавчих концепцій, теорій, парадигм, методів, понятійно-термінологічного апарату, наукових центрів і шкіл в Україні.

Гіпотеза дослідження. Гіпотеза дослідження складається з таких припущень:

а) історія становлення і розвитку ландшафтознавства в Україні як цілісна наукова проблема досі не була предметом спеціального дослідження, узагальнюючих аналітичних праць із вивчення проблеми немає;

б) методологічною основою дослідження процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства мають бути конкретно-наукові принципи, розроблені на підґрунті загальнонаукових, історико-наукових та наукознавчих принципів пізнання;

в) теоретичним підґрунтям дослідження можуть слугувати положення наукознавства про науку, як феномен, що виступає одночасно як соціальний інститут (онтологічний підхід), і як система знань (гносеологічний підхід) та розвивається у відповідності із діалектичним взаємозв'язком екстерналістської та інтерналістської концепцій розвитку науки;

г) методичним інструментарієм дослідження може стати взаємозв'язана сукупність підходів, методів і прийомів, що використовуються в історичних і наукознавчих дослідженнях;

д) процес становлення і розвитку українського ландшафтознавства можна представити як сукупність хронологічно послідовних історичних етапів, що відрізняються рівнем сформованості уявлень про ландшафт, домінуванням дослідницьких проблем та ступенем їх наукового опрацювання;

е) об'єктивний поділ процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства на окремі хронологічні етапи можливий за умови використання якісних і кількісних методів дослідження текстів ландшафтознавчих публікацій українських і зарубіжних авторів;

є) якісними показниками рубежів між етапами розвитку можуть слугувати суттєві історичні події: народження наукового поняття, концепції, вчення, науки, навчальної дисципліни; знакові наукові і навчальні публікації; визначальні наукові наради, конференції, з'їзди;

ж) кількісними показниками можуть слугувати річна кількість публікацій ландшафтознавчого спрямування, число публікацій за окремими напрямками досліджень і ландшафтознавчими центрами, кількість бібліографічних посилань на праці українських авторів тощо;

з) річна кількість публікацій може бути об'єктивним показником рубіжності між окремими етапами, оскільки цей показник уособлює інтенсивність наукової праці, що буде змінюватись по мірі підйому чи спаду наукової активності: число публікацій буде збільшуватись по мірі наближення до розв'язання певної наукової задачі і сягати максимальних величин наприкінці кожного історичного етапу, після чого буде спостерігатись значне короткочасне зменшення числа публікацій як наслідок спаду наукової активності після досягнення мети.

Завдання дослідження. Для досягнення поставленої мети та підтвердження гіпотези були поставлені такі основні завдання теоретико-методологічного і методичного характеру:

1. Розробити теоретико-методологічні засади дослідження процесу становлення і розвитку ландшафтознавства в Україні.

2. Розробити методіку дослідження процесу становлення і розвитку ландшафтознавства в Україні.

3. Розробити та обґрунтувати схему періодизації процесу становлення і розвитку ландшафтознавства в Україні.

4. Виявити структуру, закономірності і рушійні чинники процесу становлення і розвитку ландшафтознавства в Україні у контексті російської і світової географічної науки:

- основні віхи становлення і розвитку українського ландшафтознавства як самостійної наукової і навчальної дисципліни;

- тенденції і рушійні чинники виникнення і розв'язання наукових проблем;

- закономірності формування концептуальної бази, методичного апарату і понятійно-термінологічної системи українського ландшафтознавства;

- особливості формування і регіонального розподілу основних центрів розвитку ландшафтознавства в Україні;

- роль наукових шкіл і персоналій у створенні теоретичних і практичних засад ландшафтознавчої науки в Україні.

Об'єктом дослідження є процес становлення і розвитку українського ландшафтознавства як науки і навчальної дисципліни.

Предметом дослідження є зміст, структура, закономірності і рушійні чинники процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства.

Методологія і методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові, історико-наукові і наукознавчі принципи пізнання, що були реалізовані шляхом використання загально- і конкретно-наукових методів і дали змогу здійснити реконструкцію процесу становлення та розвитку ландшафтознавства в Україні. Методи аналізу і синтезу використовувались на етапах визначення мети, об'єкта, предмета і завдань дисертаційної роботи, синтезу результатів, осмислення їх наукової новизни і практичної значимості. Методи узагальнення і систематизації застосовувались для розробки теоретико-методологічних основ. Метод абстрагування використовувався для виділення у процесі наукового пізнання визначальних для наукової проблеми аспектів і властивостей. Метод класифікації використовувався для упорядкування інформації про напрями наукових досліджень, ландшафтознавчі центри і школи. Метод алгоритмізації застосований для встановлення послідовності дослідницьких дій. Метод аналізу інформаційних джерел застосовувався при оцінці ступеню наукового опрацювання проблеми, виявленні переліку напрямів досліджень та їх пріоритетності, визначенні питомої ваги наукових центрів, шкіл і

персоналій у створенні теоретичних і методичних засад ландшафтознавчої науки в Україні. Метод періодизації використовувався для упорядкування історичного фактичного матеріалу. Методи проблемної хронологізації та персоналізації допомогли встановити структуру історіографічного комплексу, простежити якісні зміни у ландшафтознавчій науці, охарактеризувати персональний внесок в її поступ вітчизняних і зарубіжних учених. Бібліометричний аналіз застосовувався для виявлення найбільш значимих з точки зору наукової спільноти публікацій. Порівняльно-історичний метод був використаний для виявлення загального й особливого у розвитку українського ландшафтознавства.

Джерельну базу дослідження склав масив опублікованих документів і матеріалів загально-географічного, природничо-географічного і ландшафтознавчого спрямування, що були систематизовані у 16 груп. Всього у процесі дослідження було опрацьовано понад 5 000 джерел українських і зарубіжних авторів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що автором *вперше*:

- поставлена нова наукова проблема: розробка концепції процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства;
- розроблено методологічні принципи і методику дослідження процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства;
- розроблено та обґрунтовано періодизацію процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства;
- встановлено послідовність виникнення і розв’язання наукових проблем у процесі становлення і розвитку українського ландшафтознавства;
- виявлено зміст, структуру і закономірності формування концептуально-методичного апарату українського ландшафтознавства на різних етапах його становлення і розвитку;
- виявлено роль наукових центрів, шкіл і окремих вчених України у розв’язанні наукових проблем на різних етапах процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства;

удосконалено:

- теоретичні засади і методику періодизації процесу становлення і розвитку ландшафтознавства;

дістало подальший розвиток:

- уявлення про закономірності розвитку ландшафтознавчої науки;
- уявлення про центри ландшафтознавчих досліджень і наукові ландшафтознавчі школи;
- уявлення про роль окремих вчених у розвитку українського ландшафтознавства;
- методи і прийоми наукометричного аналізу ефективності досліджень окремих учених і наукових колективів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони:

– дають змогу удосконалити зміст історії ландшафтознавчого вивчення України в навчальних програмах для студентів вищих навчальних закладів та учнів загальноосвітніх шкіл;

– впроваджені у зміст навчальних програм нормативних і варіативних дисциплін «Основи ландшафтознавства», «Ландшафти України», «Екологічне ландшафтознавство», «Історія і методологія українського ландшафтознавства», що включені до навчального плану Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова;

– використовуються у навчальному процесі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 21/175 від 06.06.2014 р.), Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (від 22.10.2014 р.), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 06/1494 від 04.06.2014 р.), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 05 від 6.10.2014 р.), Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (акт про впровадження № 4373/01-55/11 від 29.10.2014 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (акт про впровадження № 1794 від 08.10.2014 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (акт про впровадження від 20.10.2014 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (акт про впровадження № 1471-33/03 від 27.10.2014 р.), Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (акт про впровадження № 762/1701 від 21.10.2014 р.), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 11/15–1673 від 12.06.2014 р.).

Особистий внесок здобувача. Автором особисто сформульована проблема дослідження, що полягає у розробці концепції становлення і розвитку ландшафтознавства в Україні, розроблені теоретико-методологічні засади і методика її розв'язання, зібраний та опрацьований значний статистичний матеріал, проведений його багатоаспектний наукометричний аналіз, виявлені зміст, структура, тенденції і рушійні чинники процесу еволюції ландшафтознавчих ідей в Україні. У спільній праці з Ю.В.Тимошенко (пункт № 8 у списку публікацій) автором розроблена концепція та алгоритм дослідження, зібрана більша частина фактичного матеріалу, здійснений його аналіз, узагальнення і систематизація.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження оприлюднено на звітно-наукових конференціях викладачів Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (Київ, 2002–2015), з'їздах Українського географічного товариства (Чернівці, 2004; Київ, 2008; Київ, 2013), Міжнародних наукових конференціях «Ландшафтознавство: традиції та тенденції (Львів, 2004), «Ландшафти та геоекологічні проблеми Дністровсько-Прутського регіону»

(Чернівці, 2005), «Історія української географії та картографії» (Тернопіль, 2007), «Проблеми розвитку депресивних регіонів» (Ніжин, 2007), «Ландшафтні читання, присвячені 90-літтю Григорія Євдокимовича Гришанкова» (Сімферополь, 2008), «Українська історична географія та історія географії в Україні» (Чернівці, 2009), «Природничо-географічна наука і освіта: стан, перспективи та шляхи розвитку» (Київ, 2009), «Стале природокористування: підходи, проблеми, перспектива» (Тернопіль, 2010), «Ландшафт і туризм», (Сімферополь, 2010), «Фундаментальні проблеми сучасної географії» (Київ, 2010), «Історія української географії та картографії» (Тернопіль, 2010), «Світ сучасної географії» (Сімферополь, 2011), «Географія: проблеми науки та освіти» (Санкт-Петербург, 2012), «Еволюція та антропогенізація ландшафтів передгірських і гірських територій» (Чернівці, 2012), «Географічна наука і практика: виклики епохи» (Львів, 2013), «Географія: інновації у науці та освіті» (Санкт-Петербург, 2013), «Актуальні проблеми дослідження довкілля» (Суми, 2013), «Антропогенне ландшафтознавство: перспективи розвитку» (Вінниця, 2013), «Географія: виклики XXI століття» (Сімферополь, 2014), «Географія: традиції та інновації у науці та освіті» (Санкт-Петербург, 2014), «Географія та геологія у вищій школі: сучасний стан та проблеми» (Одеса, 2014), «Ландшафтознавство: стан, проблеми, перспективи» (Львів, 2014), Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Актуальні питання природничих наук та методики їх викладання» (Ніжин, 2012), «Сучасні проблеми природничих наук та методики викладання» (Ніжин, 2013), «Конструктивна географія і картографія: стан, проблеми, перспективи» (Львів, 2015), «Географічна наука і освіта в Україні» (Київ, 2015).

Публікації. Основні результати дисертації опубліковані у 53 публікаціях. До їх числа входять: 1 монографія, 1 навчальний посібник, 23 статті у наукових фахових виданнях України, 9 статей – у наукових періодичних виданнях інших держав, 11 статей – у збірниках наукових праць, 8 тез доповідей у матеріалах міжнародних і всеукраїнських конференцій.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація містить вступ, сім розділів, висновки, список використаних джерел (539 найменування на 35 сторінках, 28 найменувань – іноземними мовами), додатки (на 38 сторінках), 69 таблиць і 50 рисунків. Загальний обсяг роботи становить 389 сторінок машинописного тексту. Основний текст викладено на 268 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства

Ґрунтовні розвідки історії становлення і розвитку ландшафтознавства виконали російські науковці А.Г.Ісаченко (1953, 1965, 1971, 1975, 1991), Ф.М.Мільков (1966, 1973, 1981), Ю.Г.Саушкін (1976), Н.Г.Сухова (1981), В.С.Преображенський і В.З.Макаров (1988), М.М.Дронін (1999), українські вчені М.Ф.Векліч (1990) і Ю.Г.Тюптонник (1993, 2004, 2006, 2011). Історію українського ландшафтознавства досліджували К.І.Геренчук (1963, 1969, 1971, 1976), О.М.Маринич (1985, 1990, 1998), Г.І.Денисик (1991, 1998, 2003, 2004, 2005, 2008, 2010), М.Д.Гродзинський (1993, 2004, 2005, 2008), В.М.Пашенко (1993), С.І.Кукурудза (1994, 2000, 2004, 2005), К.А.Позаченюк (1996, 2005, 2009), Я.І.Жупанський (1995, 1997), С.А.Мороз, В.І.Онопрієнко, С.Ю.Бортник (1997), П.І.Штойко (1997, 2011), О.М.Маринич, В.П.Палієнко, Л.Г.Руденко (1998), Маринич О.М., Руденко Л.Г. (2003), Г.П.Міллер, В.М.Петлін, А.В.Мельник (2002), А.В.Мельник, Б.П.Муха, О.М.Федірко (2003), А.В.Мельник (2004), В.М.Ґуцуляк (2002, 2005, 2008, 2010), В.М.Петлін (2004, 2006, 2009), Я.Олійник, Н.Краснопольська (2007), Я.Олійник (2009, 2010), Б.О.Чернов (2011, 2013). Увага науковців була спрямована на виявлення значення праць українських вчених А.М.Краснова, Г.І.Танфільєва, Г.М.Висоцького, П.А.Тутковського, Б.Л.Лічкова та ін. на розвиток ландшафтознавства, знакові віхи на шляху становлення ландшафтознавчої парадигми в Україні, обґрунтування періодизації історії зародження і становлення ландшафтознавства в Україні. Але узагальнюючих аналітичних праць із вивчення проблеми немає, а історія становлення і розвитку ландшафтознавства в Україні як цілісна наукова проблема досі не була предметом спеціального дослідження.

Методологічною основою дослідження процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства стали методологічні принципи, розроблені автором із урахуванням історичного та наукознавчого характеру дослідження, а саме: концептуально-ландшафтознавчої спрямованості, національно-загальносвітової приналежності, історичної детермінованості, хронологічної послідовності, проблемної змістовності, загально-персональної детермінованості, кількісно-якісної об'єктивізації, системної організації, плюралізму поглядів (*рис. 1*).

Принцип концептуально-ландшафтознавчої спрямованості передбачає розгляд будь-яких фактів чи подій у розвитку української географії з точки зору їх приналежності до науки про закономірності й фактори формування, просторової диференціації, функціонування, динаміки та еволюції ландшафтних комплексів різного рангу, їх зміни під впливом природних та антропогенних чинників, природно-ресурсного потенціалу.

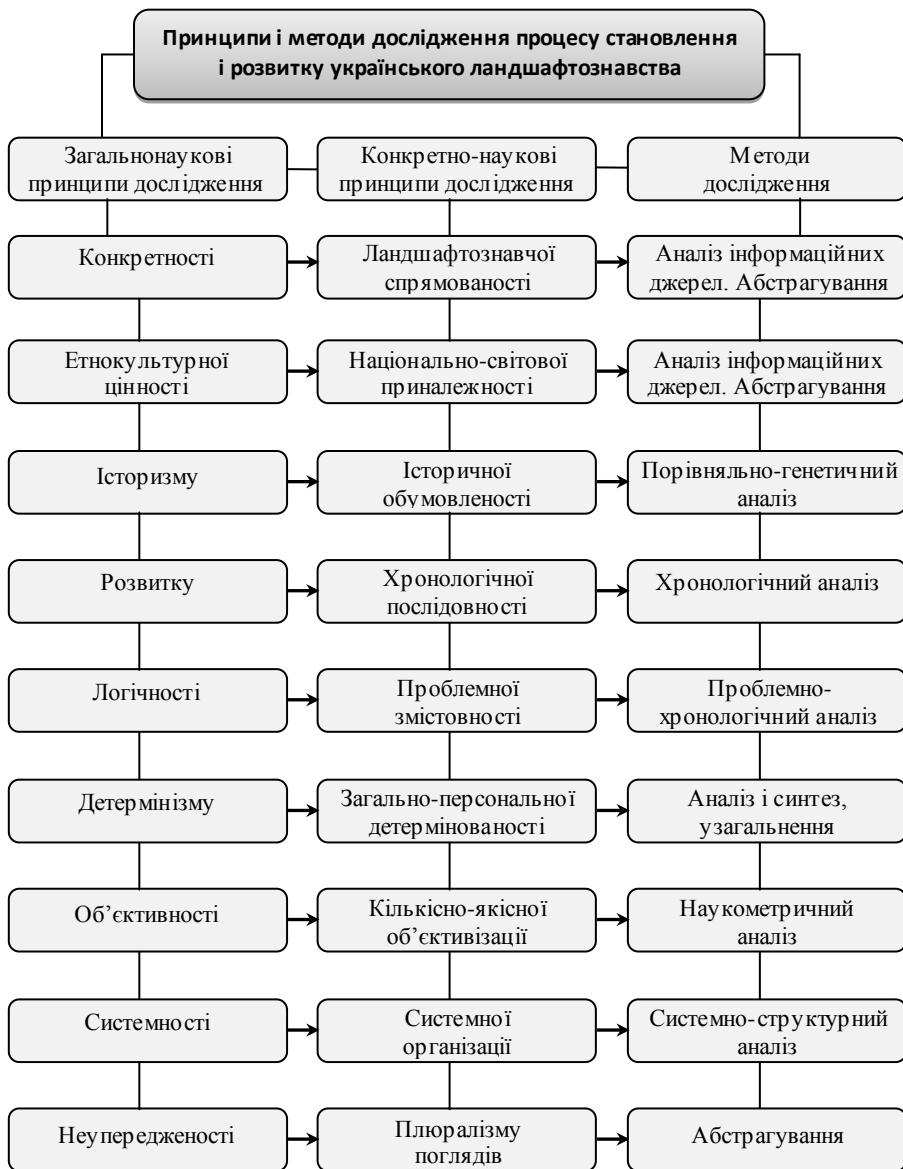

Рис. 1. Методологічні основи дослідження процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства

Принцип національно-загальносвітової приналежності передбачає аналіз історії становлення і розвитку українського ландшафтознавства як самоідентичної галузі національної культури, простір функціонування якої кореспондує з державним національним простором. Самоідентичність українського ландшафтознавства детермінується суб'єктом й об'єктом дослідження. У якості першого виступає національне наукове товариство, у якості другого – ландшафти України. В той же час остаточне виокремлення суто українських надбань із російсько-імперського, радянського і всесвітнього змісту ландшафтознавства уявляється недоцільним.

Принцип історичної обумовленості передбачає розгляд будь-яких об'єктів, явищ і процесів в їх закономірному історичному становленні та розвитку, в тісному зв'язку з конкретно-історичними умовами їх існування і ґрунтується на твердженні, що кожне явище чи подія має свою причину, тобто породжується іншим явищем чи подією.

Принцип хронологічної послідовності ґрунтується на вивченні процесу розвитку того чи іншого явища як послідовності історичних подій у часі. Такий підхід дає змогу вивчати процес розвитку не як довільну сукупність історіографічних фактів, а як взаємозалежний процес переходу від одного якісно визначеного ступеню розвитку до наступного, тобто як процес зміни одного етапу розвитку іншим. При цьому окремі етапи порівнюються з метою виявлення об'єктивних закономірностей виникнення, формування і розвитку об'єкта дослідження.

Принцип проблемної змістовності орієнтує дослідника не тільки на встановлення хронологічної послідовності історичних подій, але і на аналіз виникнення наукових проблем, еволюції наукової думки. Такий підхід передбачає розчленування загальної течії наукової думки на ряд проблем, кожна з яких розглядається у хронологічній послідовності її виникнення і розв'язання.

Принцип колективно-персональної детермінованості передбачає поглиблене вивчення та осмислення ландшафтознавчих здобутків окремих персоналій української географічної науки, оскільки наукова думка завжди персоніфікована. У той же час кожний вчений є членом наукового колективу, якій об'єднує і координує зусилля окремих вчених для успішного вирішення складних наукових завдань.

Принцип кількісно-якісної об'єктивізації передбачає аналіз будь-якого об'єкту чи явища як такого, що існує поза свідомістю й незалежно від неї, з позицій незалежності думок та уявлень від поглядів і смаків суб'єкта і застерігає від упереджених суджень, однобічних оцінок або замовчування подій і фактів, які «не вписуються» в дослідницьку доктрину.

Принцип системної організації орієнтує дослідження на розгляд будь-якого об'єкта дослідження як сукупності різнорідних, але взаємозв'язаних і взаємодіючих елементів, тобто як певної цілісності, системи.

Принцип неупередженості і плюралізму поглядів ґрунтується на філософській позиції, згідно якої існує безліч різних рівноправних,

незалежних одна від одної методологій пізнання, що допускає одночасне існування різних думок, точок зору, концепцій, теорій, вчених у межах однієї науки. Визнання цього принципу не означає заперечення об'єктивності наукового пізнання, а детермінує дослідника історії науки на уникання суб'єктивних висновків при порівняльній оцінці досягнень різних наукових центрів та шкіл.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали положення наукознавства про науку, як феномен, що має дуальний, онтологічно-гносеологічний характер і виступає одночасно як соціальний інститут, і як система знань та розвивається у відповідності із діалектичним взаємозв'язком екстерналістської та інтерналістської концепцій розвитку науки. Як соціальний інститут, тобто з позицій онтологічного підходу, ландшафтознавство включає в себе вчених і наукові колективи, які сформувались у наукових установах або навчальних закладах і певним чином розміщені у географічному просторі країни, тобто утворюють просторову організацію ландшафтознавства як науки. В залежності від кількісного складу, тривалості історії розвитку і величини вкладу у розвиток науки їх можна умовно поділити на ландшафтознавчі центри і ландшафтознавчі осередки. Як система знань, тобто з позицій гносеологічного підходу, ландшафтознавство включає такі категорії пізнавальної діяльності, як об'єкт і предмет дослідження, концептуальні засади, методи і прийоми дослідження, понятійно-термінологічний апарат.

Що стосується процесу розвитку ландшафтознавства як науки, то його дослідження виконувалось із врахуванням існування двох основних концепцій – екстерналістської, що наголошує на пріоритеті зовнішніх чинників в історичному процесі, та інтерналістської, що пояснює розвиток науки виключно внутрішніми закономірностями руху наукового знання. На підґрунті обох концепцій сформувалось декілька моделей розвитку науки (кумулятивна модель П.Дюгема; модель наукових революцій Т.Куна; модель критичного раціоналізму К.Поппера та ін.), які, на нашу думку, не спростовують, а доповнюють одна одну.

Методичним інструментарієм дослідження стала взаємозв'язана сукупність загально- і конкретно-наукових методів і прийомів дослідження, які дають змогу комплексно вивчити предмет дослідження та здійснити обґрунтовану наукову реконструкцію процесу становлення і розвитку ландшафтознавства в Україні.

Розділ 2. Періодизація процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства

Відлік зародження ландшафтознавства слід вести від часу появи поняття «ландшафт» як наукового терміну. А.Г.Ісаченко (1991) вважає, що введенням в географію наукового поняття «ландшафт» ми зобов'язані головним чином Л.С.Бергу, оскільки він вперше у 1913 р. висказав думку, що саме ландшафти є предметом дослідження географії. Проте Карл Троль у роботі «Географічний ландшафт та його дослідження» (1950) стверджує, що першим цей термін застосував німецький вчений Г.Гоммейєр, який у 1805 р. у роботі «Внесок європейських країн у військову географію» запропонував чотири одиниці природничого поділу території (Ort – Gegend – Landschaft – Land) і використав для позначення однієї з них слово із німецької розмовної мови «die Landschaft». Дослівний переклад цього слова має два значення: 1) краєвид, пейзаж, вид і 2) країна, край, місцевість. Із цього слідує, що Г.Гоммейєр використав слово «ландшафт» не у першому із двох його значень – як пейзаж або картину природи, а у другому, тобто як певну ділянку території. Отже саме Г.Гоммейєр ввів слово «ландшафт» у науковий вжиток для відзначення цілісності та неповторності окремих ділянок території, тобто як науковий термін. В 1884 р. німецький вчений А.Оппель вперше запропонував термін «ландшафтознавство» (Landschaftskunde) для науки про ландшафти. Таким чином, час з 1805 р. по 1884 р. можна вважати першим етапом у розвитку ландшафтознавства – етапом зародження поняття «ландшафт».

Першою публікацією на теренах Росії, де ландшафти розглядались як головний об'єкт географічних досліджень, була праця П.А.Тутковського «Зональність ландшафтів і ґрунтів у Волинській губернії», що вийшла друком у 1910 р. П.А.Тутковський був автором і першої карти ландшафтів – «Карти ландшафтів Волинської губернії», що була вміщена у статті. Дату появи статті слід вважати початком нового, другого етапу у розвитку українського ландшафтознавства, що тривав з 1884 по 1909 рр., етапу формування концепції ландшафту.

Найважливішою публікацією третього етапу стала праця Л.С.Берга «Ландшафтно-географічні зони СРСР» (1931), яка була першим начерком російського варіанту вчення про географічний ландшафт. Це дає змогу розглядати її як рубіжну віху між етапами, а проміжок часу з 1910 по 1931 рр. вважати етапом зародження вчення про ландшафт.

Подальші дослідження були присвячені формуванню вчення про ландшафт. Вони були зупинені другою світовою війною, проте розглядати роки війни як часове провалля не варто, тому проміжок часу з 1932 до 1944 рр. слід вважати четвертим етапом у розвитку українського ландшафтознавства – етапом формування вчення про ландшафт.

Наступний етап розпочався у 1945 р., коли фізико-географи Московського університету на чолі з М.А.Солнцевим розгорнули польові дослідження підмосковних ландшафтів. За свідцтвом А.І.Ланька, у літні місяці 1947–1949 рр. польові ландшафтознавчі дослідження розпочались і в Україні. В 1951 р. з'явилися перші післявоєнні ландшафтознавчі публікації українських авторів, що вказує на цю дату як рубіжну. Проміжок часу з 1945 по 1950 рр. став етапом розгортання ландшафтознавчих досліджень.

Регулярність появи ландшафтознавчих публікацій дала змогу використати для розроблення схеми періодизації не тільки якісні, але і кількісні показники поділу, а саме річну кількість таких публікацій. Результати підрахунку річної кількості ландшафтознавчих публікацій українських авторів за період з 1951 по 2012 рр. показали таке (табл. 1).

Таблиця 1

Річна кількість ландшафтознавчих публікацій українських учених за 1951–2012 рр.

1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
4	3	3	6	16	14	24	15	17	19
1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
37	10	23	21	19	45	28	14	14	64
1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
35	37	23	23	69	41	48	40	29	59
1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
25	61	45	63	65	45	81	86	44	124
1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
72	30	59	71	86	65	61	101	176	249
2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
106	135	128	268	190	164	210	278	183	306
2011	2012								
173	176								

Піки публікаційної активності приходяться на 1955, 1961, 1966, 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, 1995, 2000, 2004 і 2010 рр. У наступні роки спостерігається зниження кількості публікацій. Якщо слідувати гіпотезі, роки найбільшої кількості публікацій є рубіжними між окремими етапами розвитку українського ландшафтознавства, тож гіпотетичну схему періодизації для відрізка часу з 1951 по 2010 рр. можна представити таким чином: 6 етап – 1951-1955 рр.; 7 етап – 1956-1961 рр.; 8 етап – 1962-1966 рр.; 9 етап – 1967-1970 рр.; 10 етап – 1971-1975 рр.; 11 етап – 1976-1980 рр.; 12 етап – 1981-1985 рр.; 13 етап – 1986-1990 рр.; 14 етап – 1991-1995 рр.; 15 етап – 1996-2000 рр.; 16 етап – 2001-2004 рр.; 17 етап – 2005-2010 рр.

Для розкриття змісту кожного із етапів та обґрунтування рубіжних дат був проведений їх проблемно-хронологічний аналіз за такою програмою: хронологічний аналіз найважливіших фактів і подій; виявлення тенденцій і рушійних чинників виникнення і розв'язання наукових проблем; встановлення закономірностей формування концептуальної бази, методичного апарату і понятійно-термінологічної системи; визначення особливостей формування і регіонального розподілу основних центрів розвитку ландшафтознавства; виявлення ролі наукових шкіл і персоналій у створенні теоретичних і практичних засад ландшафтознавчої науки. Деякі з етапів характеризуються домінуванням одної дослідницької проблеми і можуть бути поєднані у періоди: I – витоки; II – зародження; III – становлення; IV – утвердження; V – сучасний розвиток (рис. 2).

Розділ 3. Витоки українського ландшафтознавства (1805–1909 рр.)

Відлік зародження ландшафтознавства слід вести від часу зародження поняття «ландшафт» як наукового терміну. «Ландшафт» є родовим поняттям у понятійно-термінологічній системі ландшафтознавства і численні спроби замінити його термінами «аспект» (Л.С.Берг), «краєвид» (П.А.Гутковський, В.Г.Бондарчук) або «макрогеохора» (В.Б.Сочава) успіху не мали. Отже, саме термін «ландшафт» та його деривати є індикаторами приналежності знання до ландшафтознавства і початковою точкою розвитку ландшафтознавства як науки. Поняття «ландшафт» як науковий термін першим використав Г.Гоммейєр. Він надав і його перше визначення як території, яку можна охопити одним поглядом з якої-небудь високої точки. Йому належить перша спроба класифікації одиниць природничого поділу території: поняття «Ort» (місце) відповідає сучасному поняттю «ландшафтна фация», поняття «Gegend» (місцевість) – поняттю «ландшафтна місцевість», поняття «Land» (країна) – поняттю «ландшафтна країна». Ці положення отримали розвиток у працях німецьких (О.Гумбольдт, К.Ріттер, Ф.Ріхтгофен, А.Оппель, І.Віммер, А.Геттнер, З.Пассарге та ін.) і російських (Е.О.Еверсман, М.О.Северцов, І.Г.Боршов, А.М.Краснов, Г.І.Танфільєв, Г.Н.Висоцький та ін.) науковців.

О. Гумбольдт у праці «Картини природи» (1808) пише, що «все, із чого складається характер ландшафту: обриси гір, які в туманні далі обмежують горизонт; сутінок ялинового лісу, лісовий потік, що з грохотом проноситься між навислими кручами, – все це знаходиться у постійному таємничому зв'язку із внутрішнім життям людини», тобто розглядає ландшафт як об'єкт перцепції – чуттєвого сприйняття людиною зовнішнього світу. У праці «Космос» (1845) він звертає увагу на «разючі протилежності альпійського, тропічного ландшафту Південної Америки і пустельної степової природи північної Азії», тобто надає ландшафту і типологічного, і естетичного значення.

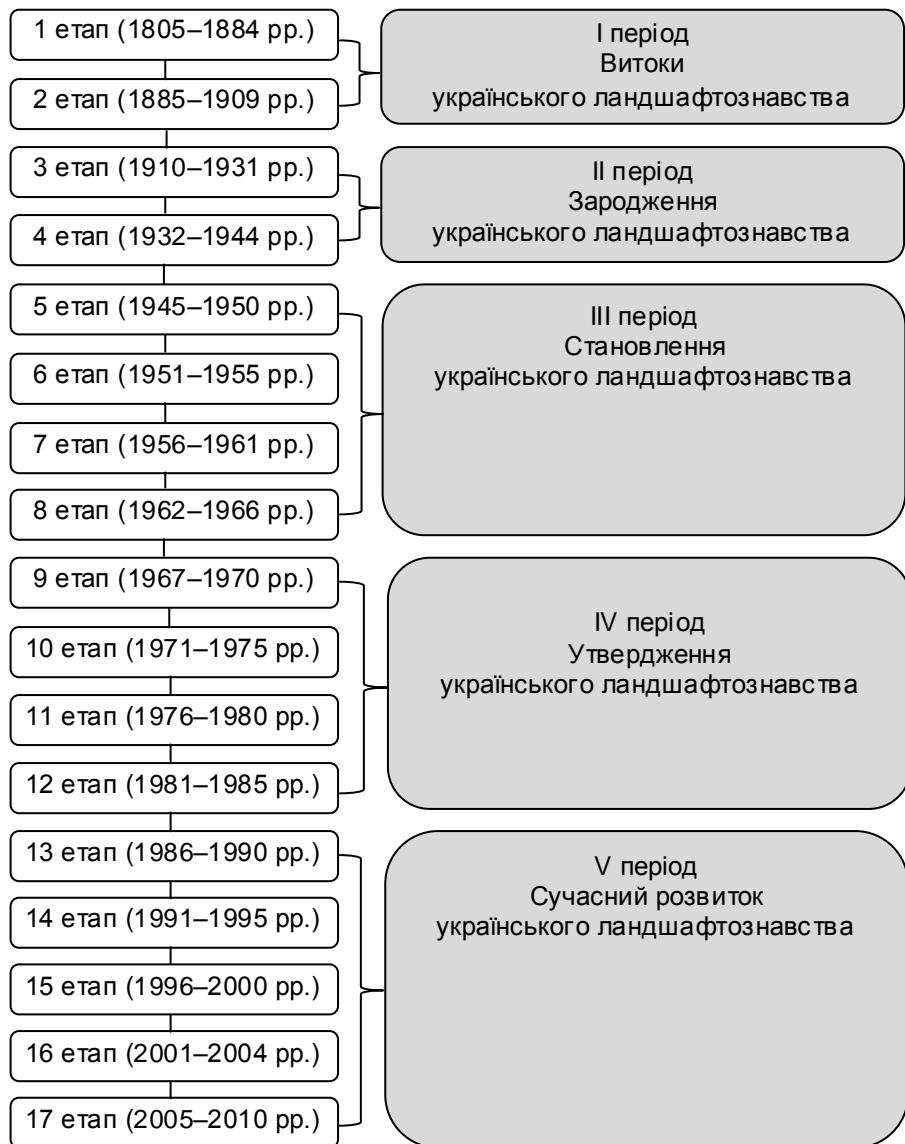

Рис. 2. Періодизація процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства

Карл Ріттер визначав ландшафт як сукупність місцевостей, що утворюють єдине гармонічне ціле і розміщуються у просторі так, «що їх легко можна оглянути одним поглядом», а також стверджував, що «місцеві впливи ландшафтів на характеристику їх мешканців, на їхній образ і статуру, на форму черепа, на колір, темперамент, мову і духовний розвиток незаперечні», тобто розділяв погляди Г.Гоммейєра на внутрішню будову ландшафту та його розміри, і першим надав йому етнологічного значення.

Ф.Ріхтгофен першим наголосив на можливості вважати земну поверхню комплексом і необхідності вивчення її окремих частин (земних просторів) та запропонував чотири ієрархічні рівні природничого поділу земної поверхні, одним з яких був названий ландшафт: Erdteile (частина світу) – Lander (країни) – Landschaften (ландшафти) – Ortlichkeiten (місцевості). Кожний із земних просторів він розглядав як сукупність шести елементів природи (суходолу, води, повітря, рослин, тварин і людини), за чотирма ознаками: формою, речовинним складом, постійними перетвореннями і походженням. Отже, Ф.Ріхтгофен розділяв уявлення Г.Гоммейєра і К.Ріттера про ландшафт як сукупність місцевостей і першим висунув ідеї компонентної будови ландшафту, його еволюційних змін і визначальної ролі походження. Включення ним людини до складу елементів природи можна вважати першою спробою гуманістичного (але не антропоцентричного!) підходу до трактування поняття «ландшафт».

В 1884–1885 рр. німецькі вчені А.Оппель у роботі «Ландшафтознавство. Спроба огляду всієї земної поверхні і т. д.» та І.Віммер у праці «Історичне ландшафтознавство» запропонували для науки про ландшафти термін «ландшафтознавство» (Landschaftskunde).

А.Гетнер у працях «Сутність і методи географії» (1905) і «Географія, її історія, сутність і методи» (1927) розробив концепцію географії як хорологічної науки, що має «вжити поділ земної поверхні, що охоплює всю сукупність явищ, і розрізняти частини світу, країни, ландшафти і місцевості». В основу поділу він поклав положення про те, що «кожне місце на землі або місцевість має свою індивідуальність ...; місця на землі, що лежать поруч, утворюють комплекси, які ми, дивлячись по їх величині, називаємо ландшафтами, країнами, частинами світу».

З.Пассарге у роботі «Природні ландшафти Африки» (1908) зазначив, що головним завданням географа при характеристиці значних територій є вивчення природних ландшафтів та виявлення взаємозв'язків між ними і акцентував увагу на тому, яким із різних елементів, з яких складаються природні ландшафти, слід приділяти особливу увагу геологічній будові, орографії, річковим системам і клімату. Згодом він присвятив ландшафтній географії спеціальну теоретичну працю – «Фізична географія і порівняльна ландшафтна географія» (1913), де дав визначення ландшафту.

Російські науковці, зоологи Е.О.Еверсман, М.О.Северцов, ботанік І.Г.Борщов використали евристичні можливості поняття «ландшафт» для

виявлення зв'язків між рослинністю, тваринним світом й фізико-географічними умовами території. Е.О.Еверсман запропонував поділ території на типи місцевостей, М.О.Северцов – на роди місцевостей, І.Г.Борщов – на природні області. І.Г.Борщов був уродженцем Санкт-Петербурга, але з 1862 р. і до самої смерті займав кафедру ботаніки Київського університету Св. Володимира.

А.М.Краснов, професор Харківського університету, першим серед російських вчених у підручнику «Основи землезнавства» (1895, 1897) головним об'єктом вивчення фізичної географії назвав не окремі предмети і явища, а їх географічні сполучення або комплекси, дав визначення поняття «ландшафт» і назвав головні завдання з вивчення ландшафтів.

Г.І.Танфільєв, професор географії Новоросійського (нині Одеського) університету, у роботі «Фізико-географічні області Європейської Росії» (1897) запропонував районування Європейської Росії, яке вперше називалося фізико-географічним і враховувало не тільки зональні, але і деякі суттєві внутрішньозональні відмінності. Районування було проведене за комплексом природних ознак (характером рельєфу, геологічною будовою, ґрунтовим і рослинним покривом) і у найбільшій мірі наближене до ландшафтознавчого.

Г.М.Висоцький, український вчений в галузі лісового, геоботаніки і ґрунтознавства, відштовхуючись від фундаментального положення геоботаніки про наявність суворої залежності між характером рослин і місцем їх зростання, у роботі «Про карту типів місцезростань» (1904) сформулював положення про місцевості (природні округи), як «однохарактерні сполучення типів місцезростань, зв'язані в один або декілька сусідніх територіальних масивів», що, по суті, є положенням про внутрішню структуру ландшафту.

На початку 1900-х рр. поняття про ландшафт з'являється у шкільному курсі географії. В 1905 р. російський письменник і педагог О.П.Нечаєв у книзі «Картини Батьківщини» для школярів старших класів визначає єдиним завданням географії «вивчення нашої планети з точки зору пануючих на ній ландшафтів», а історію Землі називає ключем «до розуміння ландшафтів не тільки гірських країн, але і великих рівнин». В 1915 р. професор Харківського університету О.А.Івановський у методичному посібнику «Про викладання географії» (1915) звернув увагу на те, що «поділу на держави і останніх на області не вистачає єдності природи; вони можуть складатися із абсолютно різних частин країни і різних ландшафтів ... Цю єдність дає нам лише географічний індивідуум. Географічні ж індивідууми – це природні ландшафти, на які поділяється земна поверхня».

Розділ 4. Зародження українського ландшафтознавства (1910–1944 рр.)

Стаття П.А.Тутковського «Зональність ландшафтів і ґрунтів у Волинській губернії» (1910) стала першою спробою природничо-географічного поділу одного із регіонів України на підґрунті ландшафтно-типологічного підходу і першою публікацією на теренах Росії, де ландшафти розглядалися як головний об'єкт географічного дослідження. На території Волинської губернії П.А.Тутковський виділив чотири типи ландшафтів – моренний, кінцево-моренний, зандровий і лесовий, які слідуєть один за одним у вигляді смуг або зон з півночі на південь, тобто виявляють виразну зональність. З позицій сучасної фізичної географії є зрозумілим, що мова йде не про зони і типи, а про роди ландшафтів, які виокремлюють відповідно до генезису літогенної основи. Але ж субширотний напрям їх простягання і підпорядкованість зональним закономірностям виявлені безпомилково. П.А.Тутковський визначив післятретинні (четвертинні) відклади, рельєф і гідрографію у якості провідних чинників ландшафтного поділу території, охарактеризував фізіономічні риси кожного із ландшафтів, описав їх вплив на культуру і господарську діяльність населення. Він став автором і першої карти ландшафтів – «Карти ландшафтів Волинської губернії», що була вміщена у статті. Таким чином, П.А.Тутковський був першим українським (і російським) ученим, який реалізував концепцію ландшафту у конкретному територіальному дослідженні, що і дає підстави для визначення його праці «Зональність ландшафтів і ґрунтів у Волинській губернії» (1910) як точки відліку зародження українського ландшафтознавства.

Подальший розвиток ландшафтно-типологічний підхід у природничо-географічному районуванні території України отримав у працях П.А.Тутковського «Природна районізація України. Генетична класифікація і розподіл фізико-географічних краєвидів України на підставі геологічної їх еволюції» (1922) і Б.Л.Лічкова «Природні райони України» (1922). П.А.Тутковський головними елементами краєвидів (так він став називати ландшафти) визначив рельєф (або горорізьбу) місцевості, ґрунти, підґрунтя, гідрографію, підсоння (клімат), рослинність (флору), животинне царство (фавну) і «людську культуру (в широкому її розумінні)». На території України ним виділено чотири основні (лесовий, зандровий, кінцево-моренний і моренний) і чотири часткові (друмлиновий, острівних гір, товтровий і гранітовий) типи краєвидів. Б.Л.Лічков акцентував увагу на тому, що класифікацію природних ландшафтів країни можна раціонально побудувати лише на основі їх генезису, поділив усі природні компоненти, що формують ландшафт, на провідні і підпорядковані, розрізвив природні і культурні ландшафти і першим в Україні виділив три зональних типи ландшафтів: 1) мішаних лісів на моренних, кінцево-моренних і зандрових відкладах; 2) лісостепів на лесах і 3) степів на лесах.

У 1924 р. вийшла друком робота П.А.Тутковського «Красиви України в зв'язку з її природою і людністю», в якій яскраво і поетично розповідається про тісний зв'язок між красвидами України і культурою її населення: «В чудових звуках і яскравих постах українських народних пісень, у спокійній мові народного епосу, в гарних творах пензля наших малярів і в могутньому слові наших українських поетів та письменників багато-багато разів змальовані різноманітні краєвиди України ...».

В.Геринович у праці «Наші Товтри» (1930) використав поняття «ландшафт» як геоморфологічне і охарактеризував Поділля як регіон, обличчя якого складають височинно-рівнинний, яружний і товтровий ландшафти. Проте сам факт використання терміну свідчить про імплементацію концепції ландшафту в українську географічну науку і, скоріше за все, саме П.А.Тутковський вплинув на погляди В.Гериновича. Університетськими вчителями В.Гериновича були відомі польські географи Антоні Реман та Євгеніуш Ромер, проте у бібліографічному списку до статті посилання на їх праці відсутні, але є посилання на праці П.А.Тутковського «Нариси з природи України (1920) і «Природна районізація України» (1922).

Професор Харківського університету Д.М.Соболев, український геолог і палеонтолог, у статті «Пролог до вивчення долинного і терасного ландшафту України» (1937) також розглядає поняття «ландшафт» як геоморфологічне і використовує терміни «долинний ландшафт», «терасний ландшафт», «балковий ландшафт», «друмлиновий ландшафт», «камовий ландшафт», «поліський ландшафт», «лесовий ландшафт» тощо, що вказує на проникнення ідей вчення про ландшафт у різні галузі української географії.

Г.Г.Махов, видатний український ґрунтознавець, у доповіді «Природно-історичне районування УРСР» на сесії геолого-географічного факультету Київського університету 11-14 червня 1941 р. відмітив, що «при районуванні потрібно зважати на весь комплекс взаємодіючих природно-історичних факторів країни – геоструктуру, рельєф, клімат, ґрунти, рослинність і тваринний світ», що можна розглядати як використання комплексного фізико-географічного підходу у природничому районуванні.

П.С.Погребняк, український лісовод, геоботанік, ґрунтознавець і фізико-географ, у повідомленні «Сучасний стан поглядів на походження степового і лісостепового ландшафтів» на вище згаданій сесії висвітлював передусім біологічні, зокрема фенологічні питання конкуренції між степовою і лісовою рослинністю. Проте наголосив на тому, що «всі фізико-географічні особливості степового ландшафту є основою його походження», що вже має безпосереднє відношення до ландшафтознавства.

В.Г.Бондарчук, український геолог, у доповіді «Схема геоморфологічного районування УРСР» на цій же сесії запропонував власну систему одиниць геоморфологічного поділу, серед яких був і ландшафт у його геоморфологічному розумінні (як поєднання форм рельєфу, що генетично зв'язані між собою): регіон, область, район, ландшафт.

Розділ 5. Становлення українського ландшафтознавства (1945–1966 рр.)

Перші систематичні ландшафтознавчі дослідження території України були проведені влітку 1947 р. науковцями Київського університету, а перші ландшафтознавчі публікації з'явилися в 1951 р., після чого вони стали виходити регулярно, а їх кількість постійно збільшувалась. Під час перших трьох етапів періоду ландшафтознавчі дослідження велись лише за трьома напрямками – фізико-географічне районування, територіальна організація та історія розвитку ландшафтів, а на четвертому етапі (1962–1966 рр.) їх кількість вже досягла шістнадцяти. Але домінуючим напрямом досліджень протягом всього періоду було фізико-географічне районування України на ландшафтно-типологічній основі (рис. 3). Другими за значимістю були дослідження територіальної організації ландшафтів, що висвітлювали питання методики зйомки і картографування ландшафтів. Дві публікації вперше у радянській географії були присвячені дослідженню морфологічної структури гірських ландшафтів.

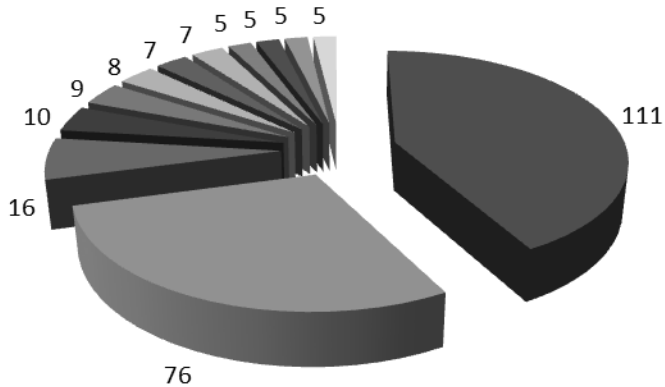

Рис. 3. Співвідношення кількості публікацій з основних напрямів ландшафтознавчих досліджень в 1945–1966 рр.: 1 – фізико-географічне районування; 2 – територіальна організація ландшафтів; 3 – сільськогосподарська оцінка ландшафтів; 4 – теорія і методика ландшафтознавства; 5 – компонентний склад ландшафтів; 6 – фізико-географічні процеси в ландшафтах; 7 – розвиток ландшафтів; 8 – планувально-проектувальна оцінка ландшафтів; 9 – історія ландшафтознавства; 10 – організація ландшафтознавства; 11 – природоохоронна оцінка ландшафтів; 12 – раціональне використання ландшафтів.

Русійними чинниками розвитку українського ландшафтознавства стали рішення Комісії Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР з координації робіт вузів по районуванню СРСР для сільського господарства, а також рішення Республіканської наукової наради з природно-історичного районування Української РСР для цілей сільського господарства, Київ (1957), у яких були запропоновані дві концепції фізико-географічного районування України: 1) на ландшафтно-типологічній основі і 2) методом аналізу та співставлення карт і схем галузевого природного районування. Внутрішніми чинниками розвитку українського ландшафтознавства стали II (Львів, 1956), III (Тбілісі, 1958), IV (Рига, 1959), V (Москва, 1961) і VI (Алма-Ата, 1963) Всесоюзні наради з питань ландшафтознавства, де із доповідями виступили львівські (К.І.Геренчук, П.В.Климович, М.М.Койнов та ін.), київські (О.М.Маринич, Н.П.Сирота), чернівецькі (Л.І.Воропай, Я.Р.Дорфман, М.О.Куниця, М.М.Рибин) та одеські (Т.П.Федорченко, М.П.Демченко) науковці.

Почала формуватись концептуальна база українського ландшафтознавства. Її фундаментом стали концепція морфологічної структури ландшафту, розроблена науковцями Московського університету на чолі із М.А.Солнцевим за активної участі К.І.Геренчука, який запропонував поняття «місцевість» як проміжну градацію між урочищем і ландшафтом, і концепція фізико-географічного районування на ландшафтно-типологічній основі. Особливість останньої полягала у поєднанні регіонального (азонального) і типологічного (зонального) підходів до районування. Українськими науковцями були запропоновані також оригінальні концепції середньомасштабного картографування ландшафтів (К.І.Геренчук, 1957), класифікації ландшафтних комплексів за показником антропогенної трансформації (С.Л.Луцький, 1957), агровиробничої (К.І.Геренчук, П.В.Климович, 1958) і містобудівної (Я.Р.Дорфман, 1961) оцінки ландшафтів тощо. Пануючими дослідницькими парадигмами були геокомпонентна, геокомплексна і ландшафтна, які функціювали паралельно.

Методичний апарат сформували методики велико- (М.А.Солнцев, 1947-1962) і середньомасштабного (К.І.Геренчук, 1957-1966) картографування ландшафтів, фізико-географічного районування на ландшафтно-типологічній основі і методом аналізу і співставлення спеціальних карт і схем галузевого природного районування (О.М.Маринич, А.І.Ланько, О.В.Поривкіна, 1957), дослідження і картографування несприятливих фізико-географічних процесів на ландшафтній основі (Н.Б.Вернандер та ін., 1964; Г.П.Міллер, 1966), дослідження і картографування міських ландшафтів із використанням матеріалів аерофотозйомки (Я.Р.Дорфман, 1961), агровиробничої (П.В.Климович, 1959; М.Г.Зеланд, М.М.Рибин, 1959; К.І.Геренчук, 1960) і меліоративної (П.Г.Шищенко, 1964, 1965) оцінки ландшафтів.

У понятійно-термінологічній системі українського ландшафтознавства сформувалось шість лексико-семантичних груп: 1) терміни об'єктного поля ландшафтознавства (фація, урочище, місцевість, географічний ландшафт, фізико-географічний район, фізико-географічна область); 2) терміни предметного поля ландшафтознавства (морфологічна структура ландшафту, структурна формула географічного ландшафту, ландшафтоутворюючі фактори, процеси і компоненти, геохімія ландшафтів); 3) терміни концептуального поля ландшафтознавства (теорія ландшафтознавства, ландшафтознавча концепція, ландшафтний принцип, класифікація ландшафтів, типологія ландшафтів); 4) терміни методичного поля ландшафтознавства (картографування ландшафтів, ландшафтна карта, ландшафтно-геохімічна карта, стаціонарні дослідження ландшафтів); 5) терміни прикладного поля ландшафтознавства (ландшафтна типологія земель, ландшафтна архітектура, агровиробнича оцінка ландшафтів, будівельно-планувальна оцінка ландшафтів).

Перші ландшафтознавчі центри почали формуватись у Львівському, Київському, Чернівецькому та Одеському університетах в 1951–1955 рр. На послідуючих етапах періоду вони з'явилися у Харківському і Дніпропетровському університетах, а також Сімферопольському педагогічному інституті (рис. 4). Першою регіональною і персональною ландшафтознавчою школою України стала львівська школа К.І.Геренчука, під керівництвом якого кандидатські дисертації захистили М.М.Койнов (1955), П.В.Климович (1963), Г.П.Міллер (1963), Я.Р.Дорфман (1966) і А.Г.Топчієв (1966).

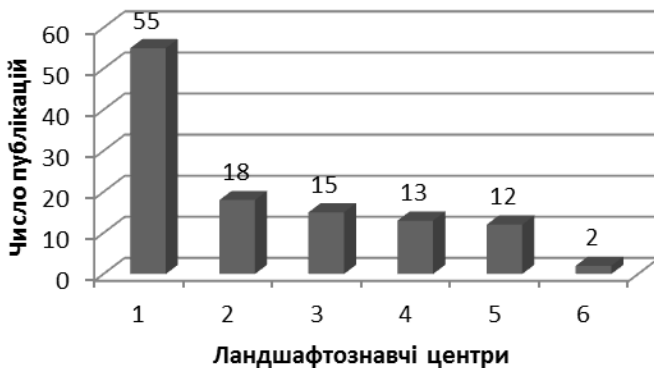

Рис. 4. Розподіл кількості публікацій між ландшафтознавчими центрами в 1962–1966 рр.: 1 – Львівський університет; 2 – Київський університет; 3 – Чернівецький університет; 4 – Харківський університет; 5 – Сімферопольський педінститут; 6 – Дніпропетровський університет.

Найбільш цитованою працею, що вийшла друком у період становлення українського ландшафтознавства, стала монографія К.І.Геренчука, М.М.Койнова і П.М.Цися «Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів» (1964). Другу позицію зайняв автореферат кандидатської дисертації Я.Р.Дорфмана «Ландшафтно-географічна характеристика міста Чернівці та його приміського району» (1966). Третьою стала ще одна праця К.І.Геренчука «Досвід класифікації географічних ландшафтів України РСР і Молдавської РСР» (1964).

Розділ 6. Утвердження українського ландшафтознавства (1967–1985 рр.)

Процес становлення ландшафтознавства в Україні завершився, і воно утвердилось як фундаментальна географічна наука, що має власний об'єкт і концептуально-методичний апарат його дослідження, а також численні зразки успішної реалізації теоретичних і методичних напрацювань у практиці господарської діяльності суспільства. Дослідження і з фізико-географічного районування України були завершені. Формальною ознакою їх завершення була публікація колективної монографії «Фізико-географічне районування Української РСР для цілей сільського господарства» (1968), що стала блискучим і поки неперевершеним результатом колективної праці українських фізико-географів.

Тематичне поле ландшафтознавчих досліджень розширилось. Новими для українського ландшафтознавства стали дослідження геохімії (П.В.Климович, 1967) і геофізики (В.М.Пашенко, 1977) ландшафтів, лісогосподарської (Л.І.Міліна, 1970; М.М.Рибин, 1970), рекреаційної (С.Т.Белозоров та ін., 1967), екологічної (П.Д.Підгородецький, Л.А.Багрова, 1982; М.Д.Гродзинський, 1985) і медичної (В.М.Гуцуляк, Ц.В.Ясинський, 1978) оцінки ландшафтів. Започатковані дослідження карстових (С.М.Зенгіна, Б.М.Іванов, 1971), аквальних (О.В.Єна, 1973) і долинно-річкових (Г.І.Швебс, Т.Д.Васютинська, 1979) ландшафтів. З'явилися перші публікації, присвячені оцінці стійкості ландшафтів (Г.Є.Гришанков, 1977), а також стаціонарним (П.С.Погребняк, 1967) та індикаційним (Г.І.Война, 1972, С.В.Трохимчук, 1972) дослідженням ландшафтів. Подальший розвиток отримали дослідження історії розвитку ландшафтів, що проводились за двома напрямками, які отримали назви «історичне ландшафтознавство» (С.В.Трохимчук, 1968) і «палеоландшафтознавство» (В.А.Дубняк, 1971; М.О.Куниця, 1972; М.Ф.Векліч, 1975). Стрімко розвивались дослідження, спрямовані на раціональне використання та охорону природних комплексів (О.М.Маринич, 1980–1985).

Проте найбільша увага українських ландшафтознавців була прикута до вивчення і картографування територіальної організації ландшафтів, де кількість публікацій невідпінно збільшувалась (рис. 5).

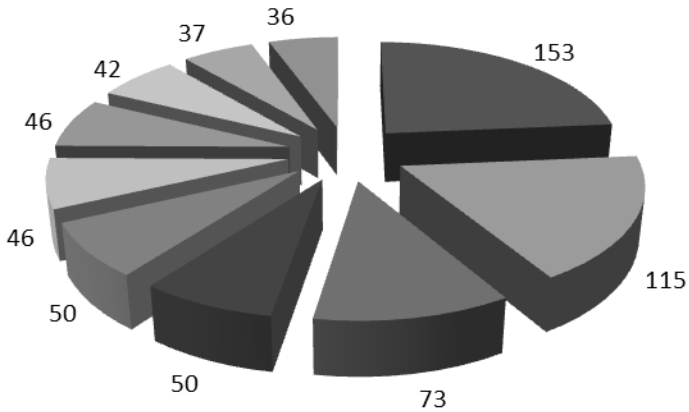

Рис. 5. Співвідношення кількості публікацій з основних напрямів ландшафтознавчих досліджень в 1967–1985 рр.: 1 – територіальна організація ландшафтів (153); 2 – антропогенні зміни ландшафтів (115); 3 – меліоративна оцінка ландшафтів (73); 4 – розвиток ландшафтів (50); 5 – функціонування і динаміка ландшафтів (50); 6 – теорія і методика ландшафтознавства (46); 7 – раціональне використання ландшафтів (46); 8 – рекреаційна оцінка ландшафтів (42); 9 – природоохоронна оцінка ландшафтів (37); 10 – геохімія ландшафтів (36).

Основними результатами стали дрібномасштабні карти ландшафтів України в масштабі 1:2 500 000 у навчальному посібнику для ВНЗ «Фізична географія Української РСР» (1969) та «Атласі природних умов і природних ресурсів Української РСР» (1978), і середньомасштабні карт ландшафтів низки адміністративних областей України. Другою за значимістю науковою проблемою стали дослідження антропогенних змін ландшафтів України.

У концептуальному полі українського ландшафтознавства остаточно утвердилась структурно-морфологічна (структурно-генетична) парадигма, а її основні положення перейшли у розряд теоретичних і методичних основ ландшафтознавчої науки. В її межах українськими науковцями були розроблені нові оригінальні концепції взаємозв'язку сучасних фізико-географічних процесів із ландшафтною структурою гірських і рівнинних територій (А.І.Ланько, 1967; Г.П.Міллер, 1967), аксіоматизації вчення про ландшафт (К.І.Геренчук, 1977), стійкості ландшафтів до антропогенного впливу (М.Д.Гродзинський, 1983), радіофізики геосистем (В.Є.Некос, 1984) та ін. На її фундаменті були розроблені прикладні концепції ландшафтознавчого аналізу для регіонального природокористування (О.М.Маринич, 1980), планувально-проектувальних цілей (П.Г.Шищенко, 1984) і контурно-меліоративного землекористування (Г.І.Швебс, 1985).

Новими для українського ландшафтознавства стали структурно-динамічна, системна та екологічна дослідницькі парадигми. Засновниками вивчення функціонально-динамічних змін ландшафтних комплексів в Україні стали акад. П.С.Погребняк (1967), який розгорнув їх дослідження на комплексних географічних стаціонарах природних заповідників, і проф. К.І.Геренчук, під керівництвом якого Г.Л.Проць-Кравчук захистила дисертацію «Сезонна динаміка ландшафтів Львівської області» (1967), а С.В.Трохимчук – дисертацію «Зміна ландшафту Стрийсько-Санської верховини в Українських Карпатах за історичний час» (1968). У дисертації С.В.Трохимчука зафіксована і перша спроба використання термінології системного аналізу («саморегулюючі динамічні системи»), проте у якості дослідницької парадигми системний загальна теорія систем почала використовуватись лише у роботах К.І.Геренчука та О.Г.Топчієва (1975) і В.Л.Віленкіна із співавторами (1976). Перша спроба використання екологічної дослідницької парадигми міститься у публікації П.Д.Підгородецького і Л.А.Багрової (1982).

Методичний апарат поповнився методиками геохімічних досліджень ландшафтів (П.В.Климович, 1967; П.С.Погребняк, 1970; Л.М.Шевченко, 1970), математичного аналізу просторової організації ландшафтних комплексів (К.І.Геренчук, І.К.Гораш, О.Г.Топчієв, 1969; О.Г.Топчієв, 1971; К.І.Геренчук, О.Г.Топчієв, 1972; Є.М.Раковська, 1974, 1975), природоохоронної (В.Г.Єна, 1967), меліоративної (В.Т.Гринецький, 1970-1975; Ю.Ф.Кобченко, 1973-1975; П.В.Климович, 1970; П.В.Климович, Б.П.Муха, 1974; П.Г.Шищенко, В.Т.Гринецький, 1974) і рекреаційної (Л.А.Багрова, 1971, 1972; О.В.Єна, 1971) оцінки ландшафтних комплексів, середньомасштабного картографування ландшафтних комплексів (К.І.Геренчук, С.І.Кукурудза, 1974), системного аналізу ландшафтів (К.І.Геренчук, О.Г.Топчієв, 1975), дослідження долинно-річкових парагенетичних ландшафтних комплексів (Г.І.Швебс із співавторами, 1979, 1980), оцінки антропогенних змін ландшафтів (Л.І.Воропай, 1977, 1978; Г.І.Денисик, 1978, 1979; В.П.Коржик, 1978; О.В.Поривкіна та ін., 1978, 1979, 1980) та їх стійкості до антропогенного впливу (Г.Є.Гришанков, 1977; П.Г.Шищенко, М.Д.Гродзинський, 1979; М.Д.Гродзинський, 1981-1983), ландшафтного аналізу в регіональному проектуванні (П.Г.Шищенко та ін., 1981-1984), геосистемного моніторингу меліорованих територій (П.Г.Шищенко та ін., 1983; М.Д.Гродзинський, 1984).

Понятійно-термінологічна система українського ландшафтознавства поповнилась поняттями, запозиченими в історичній (історичний час), математичній (коєфіцієнти складності, різноманіття, диференційованості, неоднорідності, організованості, контрастності) і хімічній (ландшафтно-геохімічні умови, геохімічні особливості, міграція мікроелементів та ін.) науках, загальній теорії систем (емержентність, динамічний стан, стійкість, надійність, чутливість, саморозвиток, еволюція, функція системи та ін.).

Центри ландшафтознавчих досліджень діяли у 18 наукових, навчальних і проектних організаціях. Найбільш помітну роль став грати колектив відділу ландшафтознавства Відділення географії ІГФ АН УРСР, який у 1979 р. очолив проф. О.М.Маринич (рис. 6).

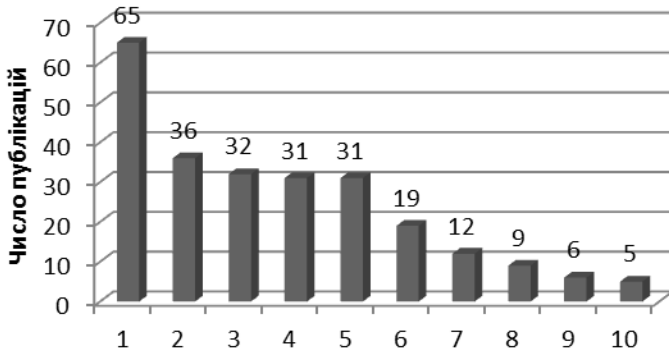

Рис. 6. Розподіл кількості публікацій між ландшафтознавчими центрами в 1981–1985 рр.: 1 – Відділення географії АН УРСР; 2 – Київський університет; 3 – Чернівецький університет; 4 – Львівський університет; 5 – Сімферопольський університет; 6 – Одеський університет; 7 – Вінницький педінститут; 8 – Харківський університет; 9 – Ворошиловградський педінститут; 10 – Мелітопольський педінститут.

Сформувалась і певна спеціалізація ландшафтознавчих центрів: дослідження функціонування і динаміки ландшафтних комплексів проводились переважно Львівським університетом і Відділенням географії ІГФ АН УРСР, історико-ландшафтознавчі дослідження – Київським і Сімферопольським університетами, палеоландшафтознавчі – Відділенням географії ІГФ АН УРСР і Чернівецьким університетом, геохімії ландшафтів – Відділенням географії ІГФ АН УРСР, Одеським і Чернівецьким університетами і т. д.

У Відділенні географії ІГФ АН УРСР сформувалась персональна ландшафтознавча школа проф. О.М.Маринича. Під його керівництвом кандидатські дисертації захистили П.Г.Шищенко (1965), І.К.Головач (1975), О.В.Єна (1978), В.М.Пашенко (1979), М.Д.Гродзинський (1983), С.Р.Кияк (1984).

Найбільш цитованими публікаціями періоду стали монографії «Ландшафти і фізико-географічне районування» (1985) О.М.Маринича, В.М.Пашенка і П.Г.Шищенка, «Ландшафтні дослідження гірських і передгірних територій» (1974) Г.П.Міллера і колективна монографія «Фізико-географічне районування Української РСР» (1968).

Розділ 7. Сучасний розвиток українського ландшафтознавства (1986–2010 рр.)

Аварія 1986 р. на Чорнобильській АЕС стала потужним, соціально детермінованим рушійним чинником розвитку вітчизняної, зокрема і ландшафтознавчої науки. Внаслідок різкого загострення взаємовідносин між суспільством і природним середовищем, панівним напрямом в українському ландшафтознавстві стали еколого-ландшафтознавчі дослідження, що проявилось у проникненні екологічної проблематики у всі напрями ландшафтознавчих досліджень. У другій половині 1990-х рр. найбільша увага дослідників була прикута до теоретичних питань ландшафтознавства. У назвах статей з'явилися терміни «методологічний аспект», «методологічні засади», «теоретичні аспекти», «теоретичні основи», «методологічні основи», «теоретичне обґрунтування», «наукові засади» тощо. Значно розширилась тематика гуманістично-ландшафтознавчих досліджень. Крім рекреаційних, медичних, екологічних, етнологічних, естетичних і гуманістичних властивостей ландшафтів почали вивчати перцепційні, езотеричні, еніологічні, сакральні і тоталогічні властивості. У 2000-х рр. пануюче положення зайняли дослідження антропогенних змін ландшафтів (рис. 7).

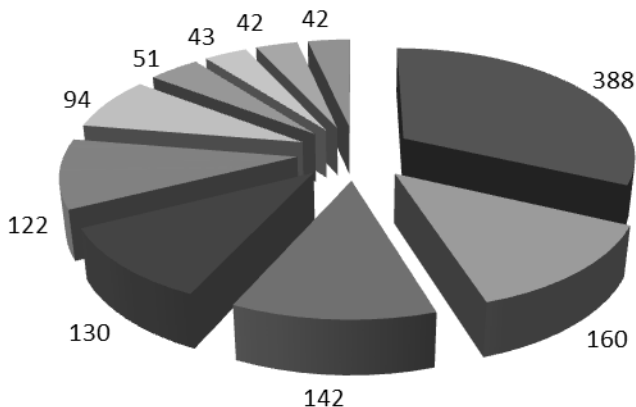

Рис. 7. Співвідношення кількості публікацій з основних напрямів ландшафтознавчих досліджень в 2005–2010 рр.: 1 – антропогенні зміни ландшафтів; 2 – теорія ландшафтознавства; 3 – територіальна організація ландшафтів; 4 – екологічна оцінка ландшафтів; 5 – природоохоронна оцінка ландшафтів; 6 – туристично-рекреаційна оцінка ландшафтів; 7 – компонентний склад ландшафтів; 8 – методи ландшафтознавства; 9 – гуманістична оцінка ландшафтів; 10 – раціональне використання ландшафтів.

Такі дослідження проводили усі ландшафтознавчі центри України, проте найбільший розвиток вони отримали у Вінницькому університеті завдяки зусиллям проф. Г.І.Денисика та його учнів і послідовників. Найбільш цитованою працею періоду і всієї історії розвитку українського ландшафтознавства стала монографія Г.І.Денисика «Антропогенні ландшафти Правобережної України» (1998), що цитувалась із 1998 по 2013 р. 213 разів. Найбільш цитованими публікаціями періоду стали також праці «Основи ландшафтно-екології» М.Д.Гродзинського (1993) і «Прикладна фізична географія» П.Г.Шищенко (1988).

Діючими дослідницькими парадигмами були геокомпонентна, геокомплексна, структурно-морфологічна, структурно-динамічна, геоструктурна, системна, екологічна та інформаційна, яка надала комп'ютерні технології для розв'язання ландшафтознавчих завдань, але геокомплексна і геосистемна парадигми залишались концептуальним базисом усіх ландшафтознавчих центрів і шкіл. Парадигма поліструктурності розширила та урізноманітнила можливості ландшафтного аналізу і виступила рушійним чинником подальшого розвитку ландшафтно-гідрологічних і природоохоронних досліджень ландшафтів. До названих слід додати і гуманістичну парадигму, яка визначила основні напрями досліджень на останніх етапах розвитку українського ландшафтознавства.

Концептуальна база українського ландшафтознавства поповнилась концепціями ландшафтно-екології (М.Д.Гродзинський, 1993; В.М.Гуцуляк, 2002), стійкості ландшафтів до антропогенних навантажень (М.Д.Гродзинський, 1995), техногенних геохімічних аномалій ландшафтів як чинника захворювання людей (В.М.Гуцуляк, 1986, 1992, 1997), діалектизації ландшафтознавства (В.М.Пашенко, 1988, 1993), природно-господарських територіальних систем (Г.І.Швебс, 1987), ландшафтних передумов міграції радіонуклідів (В.С.Давидчук, Р.Ф.Зарудна, С.В.Міхелі та ін.), еколого-ландшафтознавчого аналізу (В.О.Боков, 1996; А.В.Мельник, 1997, 1999; Л.П.Царик, 2006), експертизи (К.А.Позаченюк) і моніторингу (А.В.Мельник, 1991; ландшафтно-геохімічної оцінки екологічного стану ландшафтів (Ю.Г.Тютюнник, 1987, 2002; В.М.Гуцуляк, 1994; Л.Л.Малишева, 1998), А.В.Мельник, Г.П.Міллер, 1993; В.М.Гуцуляк, 1994), міських і приміських ландшафтів (Ю.Г.Тютюнник, 1990, 1993, 1995; І.С.Круглов, 1992; О.Ю.Дмитрук, 2004, 2005; М.М.Проскурняк, 2004), антропогенних ландшафтів (Г.І.Денисик, 1998, 2004, 2005, 2008; А.В.Гудзевич, 2012), ландшафтності етносу та етнічності ландшафту (В.М.Воловик, 2001, 2010; С.П.Романчук, 2005), палеоландшафтогенезу (М.Ф.Векліч, 1985, 1990; Н.П.Герасименко, 1985, 2004; Ж.М.Матвіїшина, 1985, 2004; І.В.Мельничук, 1990, 1994), науково-езотеричного світогляду (Г.І.Швебс, 1995, 1996, 1998), естетичних якостей ландшафту (Ж.І.Бучко, 2002; М.Д.Гродзинський, О.В.Савицька, 2004, 2005), ландшафтного різноманіття (М.Д.Гродзинський, 1999; В.Т.Гриневецький, 2000; О.М.Маринич, 2000; В.М.Пашенко, 2000; А.О.Домаранський, 2006), екотонів (Т.В.Бобра, 2001, 2005), організації

ландшафтних фацій (В.М.Петлін, 1998), ландшафтного обґрунтування планів і проектів землекористування (П.Г.Шищенко, 1988, 1999), ландшафтознавства в контексті загальної культури (М.Д.Гродзинський, 2000, 2005), гуманістичного ландшафтознавства (В.М.Пашенко, 1998, 2008), культурного ландшафту (М.Д.Гродзинський, 1999; Ю.Г.Тютюнник, 2004; О.П.Ковальов, 2005, 2009), екологічної мережі (В.Т.Гринецький, 2002; Л.П.Царик, 2010), тоталогії ландшафту (Ю.Г.Тютюнник, 2002), які вивели українську ландшафтознавчу науку на новий постнекласичний рівень.

Найбільш потужними і стабільними центрами розвитку ландшафтознавства в Україні були Київський, Львівський, Чернівецький і Таврійський національні університети, а також Інститут географії НАН України, а найбільшого прогресу досягли Вінницький, Тернопільський, Криворізький та Уманський педагогічні університети (рис. 8). Персональні ландшафтознавчі школи функціонували у Київському (школи П.Г.Шищенка, М.Д.Гродзинського, О.Ю.Дмитрука, В.М.Самойленка), Львівському (школи С.І.Кукурудзи, А.В.Мельника, В.М.Петліна), Одеському (школа Г.І.Швебса), Чернівецькому (школи В.М.Гуцуляка, М.О.Куниці) і Таврійському (школи В.О.Бокова і К.А.Позаченюк) університетах, Інституті географії НАН України (школи О.М.Маринича і Пашенко В.М.), Вінницькому педагогічному університеті (школа Г.І.Денисика).

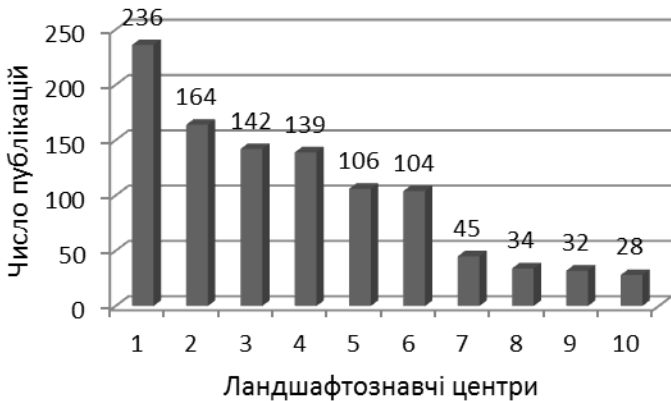

Рис. 8. Розподіл кількості публікацій між ландшафтознавчими центрами в 2005–2010 рр.: 1 – Вінницький педагогічний університет; 2 – Київський університет; 3 – Львівський університет; 4 – Чернівецький університет; 5 – Таврійський національний університет; 6 – Інститут географії НАН України; 7 – Тернопільський педуніверситет; 8 – Криворізький педуніверситет; 9 – Одеський університет; 10 – Уманський педуніверситет.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми створення цілісної концепції процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства як одного із розділів вітчизняної географічної науки. Основними теоретико-методологічними, методичними і практичними результатами роботи є такі.

1. Розроблено теоретико-методологічні принципи дослідження процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства, що дали змогу об'єктивно і методологічно правильно встановити основні закономірності і рушійні чинники хронологічних і сутнісних змін у процесі еволюції ландшафтознавчих ідей в Україні. Такими принципами є принципи концептуально-ландшафтознавчої спрямованості, національно-загальносвітової приналежності, історичної детермінованості, хронологічної послідовності, проблемної змістовності, колективно-персональної детермінованості, кількісно-якісної об'єктивізації, системної організації, плюралізму поглядів.

2. Розроблено методика дослідження процесу становлення і розвитку ландшафтознавства в Україні, що являє собою сукупність загально- і конкретно-наукових методів і прийомів дослідження, які використовуються у дослідженнях історичного і наукознавчого спрямування, і дають змогу комплексно вивчити предмет дослідження та здійснити обґрунтовану наукову реконструкцію процесу становлення і розвитку ландшафтознавства.

3. Розроблено та обґрунтовано періодизацію процесу становлення і розвитку ландшафтознавства в Україні, яку можна представити як історичний процес, що поділяється на хронологічно послідовні відрізки часу – етапи, періоди і мегаперіоди, що якісно відрізняються один від одного змістом і значимістю подій, рушійними чинниками їх виникнення і закономірностями розвитку. Всього було виділено 17 етапів, які об'єднані у два мегаперіоди (довоєнний і післявоєнний) і п'ять періодів (витоки, зародження, становлення, утвердження, сучасний розвиток). Критеріями для виділення етапів слугували якісні і кількісні показники еволюції ландшафтознавчих ідей: форма уявлень про ландшафт в її історичному розвитку; суттєві ландшафтознавчі події; кількість публікацій ландшафтознавчого спрямування. Критерієм для виділення періодів був обраний факт домінування певної наукової проблеми (напрямку досліджень) протягом початку, розвитку і закінчення її розв'язання.

4. Встановлено, що витоками українського ландшафтознавства є німецька географія XIX ст. Точкою відліку слід вважати 1805 р., коли німецький географ Г.Гоммейер вперше використав слово «ландшафт» як науковий термін. Подальший розвиток ідеї ландшафту пов'язаний з іменами німецьких, російських та українських науковців, які ввели поняття «ландшафт» у науковий вжиток і запропонували перші зразки типологічної і

генетичної класифікації ландшафтів; удосконалили визначення поняття «ландшафт» і почали розробляти концепцію його комплексної та компонентної будови; висунули ідею необхідності дослідження постійних перетворень ландшафту; запропонували ідею генезису ландшафту як головного чинника формування його властивостей; запропонували концепцію природного комплексу як основного об'єкта географічних досліджень; імплантували німецьке поняття «ландшафт» у російську та українську географічну науку.

5. Показано, що початком зародження українського ландшафтознавства слід вважати 1910 р., а не 1913 р., як це прийнято у радянській географічній історіографії, а першою російською публікацією, де ландшафти розглядались як головний об'єкт географічних досліджень, стала праця П.А.Тутковського «Зональність ландшафтів і ґрунтів у Волинській губернії», що вийшла друком у 1910 р., а не праця Л.С.Берга «Довід поділу Сибіру і Туркестану на ландшафтні і морфологічні області» від 1913 р. Домінуючими науковими проблемами були розроблення вчення про ландшафт та його реалізація у дослідженнях природних умов і ресурсів. Головними результатами їх розв'язання стало розширення об'єктно-предметного поля ландшафтознавства і формування його майбутніх структурних розділів: генезису, внутрішньої будови, компонентного складу, динаміки, антропогенних змін і систематики ландшафтів, методики ландшафтознавчих досліджень. Концептуально-методичний апарат базувався на комплексній або ландшафтознавчій парадигмі, проте діючою залишалась і компонентна парадигма. Концептуальне поле формували концепції взаємозв'язку і взаємозалежності природних компонентів ландшафту, зонально-азональної природи географічних комплексів, природної районізації України, сезонних станів і антропогенних модифікацій географічних комплексів.

6. Виявлено, що становлення українського ландшафтознавства прийшлося на післявоєнний час (1945–1966 рр.) і відбувалось у ході розв'язання дослідницької проблеми великої практичної значимості – фізико-географічного районування України для цілей сільського господарства. Основними тенденціями розвитку українського ландшафтознавства на етапі його становлення були концентрація зусиль усіх науковців на вирішенні однієї наукової проблеми при одночасному розвитку інших напрямів ландшафтознавчих досліджень, суворі ідеологічна та адміністративна залежність тематичного спрямування досліджень, регіональний характер і прикладна спрямованість більшості ландшафтознавчих досліджень, стрімкий розвиток ландшафтознавчих центрів. Велика увага приділялась також зйомці і картографуванню ландшафтів, де українські науковці досягли помітних успіхів. Значної ваги набули прикладні ландшафтознавчі дослідження. Перші ландшафтознавчі центри почали формуватись у Київському (1951), Львівському (1951), Чернівецькому (1953) та Одеському (1954) університетах. Згодом до них приєднались Сімферопольський (1958),

Харківський (1959) і Дніпропетровський (1960) університети. Найбільш ефективною була діяльність Львівського ландшафтознавчого центру на чолі із проф. К.І.Геренчуком.

7. Доведено, що початком четвертого періоду у розвитку українського ландшафтознавства слід вважати 1966 р., коли були завершені дослідження із фізико-географічного районування Української РСР на ландшафтно-типологічній основі і розпочалися дослідження із зйомки і картографування ландшафтів України у дрібному і середньому масштабах. Під час періоду українське ландшафтознавство набуло загальнонаукового визнання і утвердилось як фундаментальна географічна наука. Основною тенденцією розвитку українського ландшафтознавства на етапі його становлення було домінування дослідницької проблеми зйомки і картографування ландшафтів України у поєднанні із розвитком геохімічних і геофізичних досліджень функціонування і динаміки, природних та антропогенних змін ландшафтів, у тому числі на комплексних географічних стаціонарах, розвитку системного і прикладного аналізу ландшафтів. У концептуальному полі українського ландшафтознавства остаточно утвердилась структурно-морфологічна (структурно-генетична) парадигма, а її основні положення перейшли у розряд теоретичних і методичних основ ландшафтознавчої науки. В її межах українськими науковцями були розроблені оригінальні концепції взаємозв'язку сучасних фізико-географічних процесів із ландшафтною структурою гірських і рівнинних територій, аксіоматизації вчення про ландшафт, стійкості ландшафтів до антропогенного впливу, радіофізики геосистем та ін. Новими для українського ландшафтознавства стали структурно-динамічна, системна та екологічна дослідницькі парадигми. Серед центрів ландшафтознавчих досліджень найбільш помітну роль грав колектив ландшафтознавців Відділення географії ІГФ АН УРСР. Лідруючі позиції займали також ландшафтознавці Київського, Чернівецького і Львівського університетів. Персональні ландшафтознавчі школи функціонували у Львівському університеті (К.І.Геренчук) і Відділенні географії ІГФ АН УРСР (О.М.Маринич).

8. Встановлено, що рубіжною віхою між періодами утвердження і сучасного розвитку українського ландшафтознавства є 1986 р., коли аварія на Чорнобильській АЕС призвела до різкого загострення взаємовідносин між суспільством і природним середовищем і екологізації вітчизняної географії. Іншими рушійними чинниками стало набуття Україною державної незалежності і відмова від радянської моделі науки, що зумовило її трансформацію і ріст наукового потенціалу, а також рішення міжнародних суспільних інституцій – Конвенції про біологічне різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 1992), Загальноєвропейської стратегії в галузі біологічного і ландшафтного різноманіття» (Софія, 1995), Європейської ландшафтно-конвенції (Флоренція, 2000; Страсбург, 2004). Найбільш помітною тенденцією сучасного розвитку українського ландшафтознавства (1986–2010 рр.) стала трансформація його концептуально-методологічних та

організаційних засад, що виразилось у послідовній зміні етапів екологізації (1986–1995 рр.), теоретизації (1996–2000 рр.) та «антропогенізації» (2001–2010 рр.) ландшафтознавчої науки. Сформувався новий – гуманістичний напрям ландшафтознавчих досліджень. Діючими дослідницькими парадигмами були геокомпонентна, геокомплексна, структурно-морфологічна, структурно-динамічна, геоструктурна, системна, екологічна та інформаційна, але геокомплексна і геосистемна парадигми залишались концептуальним базисом. Парадигма поліструктурності розширила та урізноманітнила можливості ландшафтного аналізу і виступила рушійним чинником розвитку ландшафтно-гідрологічних і природоохоронних досліджень ландшафтів. До названих слід додати і гуманістичну парадигму, яка визначила основні напрями досліджень на останніх етапах розвитку українського ландшафтознавства. Конкуренція між декількома альтернативними науково-дослідними парадигмами, що використовуються одночасно, і є основним внутрішнім чинником розвитку ландшафтознавства. Найбільш потужними і стабільними центрами розвитку ландшафтознавства в Україні були Київський, Львівський, Чернівецький і Таврійський національні університети, а також Інститут географії НАН України, а найбільшого прогресу досягли Вінницький, Тернопільський, Криворізький та Уманський педагогічні університети. Персональні ландшафтознавчі школи функціонували у Київському (школи П.Г.Шищенка, М.Д.Гродзинського, О.Ю.Дмитрука, В.М.Самойленка), Львівському (школи С.І.Кукурудзи, А.В.Мельника, В.М.Петліна), Одеському (школа Г.І.Швебса), Чернівецькому (школи В.М.Гуцуляка, М.О.Куниці) і Таврійському (школи В.О.Бокова, К.А.Позаченюк) університетах, Інституті географії АН України (школи О.М.Маринича, Пащенко В.М.), Вінницькому педагогічному університеті (школа Г.І.Денисика).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Міхелі С.В. Українське ландшафтознавство: зародження, становлення, сучасний розвиток: монографія / С.В. Міхелі. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 416 с.

Навчальні посібники

2. Міхелі С.В. Основи ландшафтознавства: курс лекцій для студентів географічних спеціальностей педагогічних вищих навчальних закладів / С.В.Міхелі. – Київ – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 184 с.

Статті у наукових фахових виданнях України

3. Міхелі С.В. Сучасний стан українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ Обрії, 2005. – Вип. 49. – С. 23-29.
4. Міхелі С. Чернівецька ландшафтознавча школа (погляд зі сторони) / С.В.Міхелі // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2006. – Вип. 318: Географія. – С. 3-12.
5. Міхелі С.В. Роль і місце персоналій у розвитку українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «География». – 2008. – Том 21 (60). – № 2. – С. 83-95.
6. Міхелі С.В. З'їзд географічного товариства як чинник розвитку українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Серія 4. – Географія і сучасність. – Вип. 10 (20). – К., 2008. – С. 10-18.
7. Міхелі С.В. Галузева структура сучасного українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Фізична географія та геоморфологія. – 2009. – Вип. 55. – С. 99-109.
8. Міхелі С.В. Історія ландшафтознавчих досліджень Дніпропетровської області / С.В.Міхелі, Ю.В.Тимошенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Серія 4. – Географія і сучасність. – Вип. 22. – К., 2009. – С. 63-73.
9. Міхелі С.В. Історичне і методологічне значення ландшафтної районування Волинської губернії П.А.Тутковського / С.В.Міхелі // Фізична географія та геоморфологія. – 2010. – Вип. 2 (59). – С. 108-117.
10. Міхелі С.В. Концепція раціонального природокористування як чинник розвитку українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Серія: географія. – 2010. – № 1 (Вип. 27). – С. 21-27.
11. Міхелі С.В. Теорія і практика дослідження ландшафту як середовища розвитку туризму / С.В.Міхелі // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «География». – 2010. – Том 23 (62). – № 3. – С. 147-153.
12. Міхелі С.В. Андрій Іванович Ланько – перший український ландшафтознавець / С.В.Міхелі // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Серія 4. – Географія і сучасність. – Вип. 24. – К., 2010. – С. 70-82.
13. Міхелі С.В. Історія розвитку українського ландшафтознавства (1805-1931 рр.) / С.В.Міхелі // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Серія 4. – Географія і сучасність. – Вип. 23. – К., 2010. – С. 86-98.
14. Міхелі С.В. Історія розвитку українського ландшафтознавства (1932–1985 рр.) / С.В.Міхелі // Науковий часопис Національного

педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Серія 4. – Географія і сучасність. – Вип. 13 (25). – К., 2011. – С. 66-80.

15. Міхелі С.В. Історія розвитку українського ландшафтознавства (1986–2010 рр.) / С.В.Міхелі // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Серія 4. – Географія і сучасність. – Вип. 14 (26). – К., 2011. – С. 109-118.

16. Міхелі С.В. Концептуальні положення і методика періодизації історії українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «География». – 2011. – Том 24 (63). – № 2, часть 1. – С. 273-279.

17. Міхелі С.В. Формування і розвиток галузевої структури українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Фізична географія та геоморфологія. – 2011. – Вип. 1 (62). – С. 6-16.

18. Міхелі С.В. Бібліографічні посилання в авторефератах дисертацій ландшафтознавчого спрямування / С.В.Міхелі // Фізична географія та геоморфологія. – 2011. – Вип. 2 (63). – С. 191-196.

19. Міхелі С.В. Дослідження історії розвитку українського ландшафтознавства за мовою бібліографічних посилань / С.В.Міхелі // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – 2012. – № 1 (вип. 31). – С. 9-14.

20. Міхелі С.В. Дослідження антропогенних змін ландшафтів – домінуючий напрям сучасного українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Вип. 612-613. Географія. – С. 123-127.

21. Міхелі С.В. Дослідження антропогенних змін ландшафтів в Україні: концептуальні засади, центри розвитку, результати / С.В.Міхелі // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2013. – Вип. 25. – С. 12-19.

22. Міхелі С.В. Кримський ландшафтознавчий центр: історія, основні напрями досліджень, результати / С.В.Міхелі // Геополітика и экогеодинамика регионов. – 2014. – Том 10, вып. 1. – С. 23-30.

23. Міхелі С.В. Періодизація історії становлення і розвитку українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Серія 4. – Географія і сучасність. – Вип. 19 (31). – К., 2014. – С. 31-45.

24. Міхелі С.В. Львівський ландшафтознавчий центр: історія, напрями досліджень, школи, персоналії / С.В.Міхелі // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2014. – Вип. 46. – С. 163-169.

25. Міхелі С.В. Українське ландшафтознавство: практика використання і сутність терміну / С.В. Міхелі // Фізична географія та геоморфологія. – 2015. – Вип. 4 (80), ч. II. – С. 5-11.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

26. Михели С.В. Полюса развития ландшафтоведения в Украине / С.В.Михели // Приволжский научный вестник. – 2014. – № 3 (31), часть 1. – С. 152-157.
27. Михели С.В. История ландшафтоведения в Украине языком библиографических ссылок / С.В.Михели // APRIORI. Серия: Естественные и технические науки [Электронный ресурс]. – 2014. – № 3. – С. 1-10. Режим доступа: <http://apriori-journal.ru/seria2/3-2014/Miheli.pdf>.
28. Михели С.В. Эволюция объектного поля ландшафтоведения: плюсы и минусы / С.В.Михели // Приволжский научный вестник. – 2014. – № 6 (34). – С. 144-148.
29. Михели С.В. «Антропогенизация» украинского ландшафтоведения / С.В.Михели // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – № 6 (65). – Часть II. – С. 50-54.
30. Михели С.В. Тенденции развития украинского ландшафтоведения в 1980-2010 гг. / С.В.Михели // Магілєўскі мерыдыян. – 2015. – Т. 15-16. – Вып. 1-2 (31-32). – С. 28-34.
31. Михели С.В. Одесский центр ландшафтоведения: история развития, направления исследований, результаты / С.В.Михели // Географический вестник. – 2015. – № 3. – С. 12-17.
32. Михели С.В. Ландшафтоведение в Украине: исторический аспект / С.В. Михели // Вестник Удмуртского университета. Серия: Биология. Науки о Земле. – 2015. – Том 25. – Вып. 24. – С. 116-128.
33. Михели С.В. Персоналии украинского ландшафтоведения / С.В. Михели // Вестник КазНУ. Серия географическая. – 2015. – № 2 (41). – С. 284-294.
34. Михели С.В. Наукометрический анализ как метод исследования развития ландшафтоведческих центров Украины / С.В. Михели // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя 5. Хімія. Біялогія. Навукі аб зямлі. – 2015. – № 2. – С. 76-86.

Статті в інших наукових виданнях

35. Міхелі С.В. Проблеми навчально-методичного забезпечення курсу «Основи ландшафтознавства» / С.В.Міхелі // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Вінниця: Консоль, 2002. – Вип. 3. – С. 263-265.
36. Міхелі С.В. Проблеми викладання курсу «Основи ландшафтознавства» у педагогічних ВНЗ / С.В.Міхелі // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2004. – Вип. 31. – С. 163-169.
37. Міхелі С.В. Чернівецька ландшафтознавча школа (погляд зі сторони) / С.В.Міхелі // Ландшафти та геоекологічні проблеми Дністровсько-Прутського регіону: Мат. міжн. наук. конф. – Чернівці, 2005. – С. 259-263.

38. Міхелі С. Українські ландшафтознавчі школи: історія становлення, теоретико-методологічний фундамент, основні напрями досліджень / С.В.Міхелі // Історія української географії та картографії. Частина I: Збірник матеріалів наукової конференції. – Тернопіль, 2007. – С. 55-59.

39. Михели С.В. Украинское ландшафтоведение: история развития и современное состояние / С.В.Міхелі // География: проблемы науки и образования: Материалы ежегодной Международной научно-практической конференции LXV Герценовские чтения. – СПб.: Астерион, 2012. – С. 85-87.

40. Міхелі С.В. Історія ландшафтознавчого картографування України / С.В.Міхелі // Україна: географія цілей та можливостей: Збірник наукових праць. – Ніжин: ФОП «Лисенко М.М.», 2012. – Т. 1. – С. 214-218.

41. Михели С.В. Исследование антропогенных изменений ландшафтов в Украине: концептуальные основы, методы и региональные центры развития / С.В.Міхелі // География: инновации в науке и образовании: Материалы ежегодной Международной научно-практической конференции Герценовские чтения (Санкт-Петербург, 18-20 апреля 2013 г.). – СПб.: Астерион, 2013. – С. 41-44.

42. Міхелі С.В. Українські університети як центри розвитку ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Актуальні проблеми дослідження довкілля: Збірник наукових праць (за матеріалами V Міжнародної наукової конференції, 23-25 травня 2013 р., м. Суми). – Т. 2. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013. – С. 76-81.

43. Міхелі С.В. Наукометричні методи у практиці дослідження історії розвитку ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Географічна наука і практика: виклики епохи: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченій 130-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 16-18 травня 2013 р.). У 3-х т. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Том 1. – С. 62-66.

44. Михели С.В. Зарождение учения о ландшафте: некоторые новые акценты / С.В.Михели // География: традиции и инновации в науке и образовании: Коллективная монография по материалам ежегодной Международной научно-практической конференции LXVII Герценовские чтения. – СПб: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2014. – С. 77-81.

45. Міхелі С.В. Конструктивна географія як наукове поняття і напрям дослідження в Україні / С.В. Міхелі // Конструктивна географія і картографія: стан, проблеми, перспективи: Матеріали доповідей Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 15-річчю кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 14-16 травня 2015 р.). – Львів, 2015. – С. 58-62.

Тези доповідей у матеріалах конференцій

46. Міхелі С.В. Наукові школи в українському ландшафтознавстві: спроба класифікації / С.В.Міхелі // Географія в інформаційному суспільстві:

36. наук праць Х з'їзду Українського географічного товариства. У 4-х томах. – К.: ВГЛ, «Обрії», 2008. – Т. IV. – С. 19-21.

47. Міхелі С.В. Історія зародження і становлення українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Українська історична географія та історія географії в Україні: Матеріали Міжнародної наукової конференції (7-10 жовтня 2009). – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С. 29-30.

48. Міхелі С.В. Концепція раціонального природокористування як чинник розвитку українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Стале природокористування: підходи, проблеми, перспектива: Матеріали III Міжнародної наукової конференції, присвяченої 10-й річниці кафедри геоєкології та 25-й річниці кафедри фізичної географії (Тернопіль, 28-29 травня 2010 р.). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – С. 9-10.

49. Міхелі С.В. Внесок А.І.Ланька у становлення і розвиток українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Історія української географії та картографії. Частина I: Збірник матеріалів Четвертої міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-літньому ювілею професора Володимира Кубійовича (Тернопіль, 18-19 листопада 2010 р.). – Тернопіль, 2010. – С. 57-59.

50. Міхелі С.В. Бібліографічний аналіз історії розвитку українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Актуальні питання природничих наук та методики викладання (до 70 річниці з дня народження науковця і педагога І.І.Кочерги): Тези доповідей. – Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2012. – С. 135-137.

51. Міхелі С.В. Об'єктне поле сучасного ландшафтознавства / С.В.Міхелі // II Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні проблеми природничих наук та методики викладання (до 80 річниці від дня створення природничо-географічного факультету)»: Матеріали доповідей. – Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2013. – С. 109-111.

52. Міхелі С.В. Концептуальні засади і методика дослідження процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства / С.В.Міхелі // Ландшафтознавство: стан, проблеми, перспективи: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – С. 30-33.

53. Міхелі С.В. Українське ландшафтознавство: аналіз практики використання терміну / С.В. Міхелі // Географічна наука і освіта в Україні: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 26-28 листопада 2015 р.). – К., 2015. – С. 45-46.

АНОТАЦІЯ

Міхелі С.В. Становлення і розвиток українського ландшафтознавства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.01 – фізична географія, геофізика і геохімія ландшафтів. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка МОН України. – Київ, 2016.

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми створення цілісної концепції процесу становлення і розвитку українського ландшафтознавства. Розроблено теоретико-методологічні принципи і методiku дослідження, обгрунтовано періодизацію історії розвитку ландшафтознавства в Україні. Здійснений поетапний, проблемно-хронологічний аналіз, поле якого склали хронологія основних подій, домінуючі напрями досліджень, концептуальна база, методичний апарат, понятійно-термінологічна система, найбільш цитовані публікації, ландшафтознавчі центри і школи, взаємозв'язки з іншими науками, зарубіжні аналоги. Виявлено основні віхи становлення і розвитку українського ландшафтознавства як наукової і навчальної дисципліни, тенденції, рушійні чинники (зовнішні і внутрішні) і послідовність виникнення і розв'язання наукових проблем, розкрито зміст, структуру і закономірності формування концептуально-методичного апарату, роль наукових центрів, шкіл і окремих вчених України в розв'язанні наукових проблем у процесі становлення і розвитку українського ландшафтознавства.

Ключові слова: українське ландшафтознавство, періодизація, витоки, зародження, становлення, утвердження, сучасний розвиток, рушійні чинники і тенденції розвитку, основні напрями досліджень, наукові поняття, наукові концепції, дослідницькі парадигми, ландшафтознавчі центри і школи, ландшафтознавчі публікації, проблемно-хронологічний аналіз.

АННОТАЦИЯ

Михели С.В. Становление и развитие украинского ландшафтоведения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора географических наук по специальности 11.00.01 – физическая география, геофизика и геохимия ландшафтов. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко МОН Украины. – Киев, 2016.

В диссертационной работе приведены теоретическое обобщение и новое решение научной проблемы создания целостной концепции процесса становления и развития украинского ландшафтоведения. Разработано теоретико-методологические принципы и методiku исследования, которая представляет собой совокупность общих и конкретно-научных методов и приемов исследования, что используются в исследованиях исторического и науковедческого направления и дают возможность осуществить

обоснованную научную реконструкцию процесса становления и развития ландшафтоведения в Украине. Разработано и обосновано периодизацию истории развития ландшафтоведения в Украине. Установлены тенденции, движущие факторы (внешние и внутренние) и последовательность возникновения и решения научных проблем. Раскрыто содержание, структуру и закономерности формирования концептуально-методического аппарата, роль научных центров, школ и отдельных ученых Украины в процессе становления и развития украинского ландшафтоведения. Выявлены основные вехи становления и развития украинского ландшафтоведения как научной и учебной дисциплины.

Установлено, что истоками украинского ландшафтоведения является немецкая география XIX в., а точкой отсчета является 1805 г., когда Г. Гоммейер впервые использовал слово «ландшафт» как научный термин. Началом зарождения украинского ландшафтоведения следует считать 1910, а не 1913, как это принято считать в советской географической историографии.

Выявлено, что становление украинского ландшафтоведения пришлось на послевоенное время (1945-1966 гг.) и происходило в ходе решения исследовательской проблемы большой практической значимости – физико-географического районирования Украины для целей сельского хозяйства. Основными тенденциями развития украинского ландшафтоведения на этапе его становления были концентрация усилий всех ученых на решении одной научной проблемы при одновременном развитии других направлений, региональный характер и прикладная направленность большинства ландшафтоведческих исследований.

Доказано, что началом периода утверждения украинского ландшафтоведения следует считать 1966, когда были завершены исследования по физико-географическому районированию УССР на ландшафтно-типологической основе, и начались исследования по съемке и картографированию ландшафтов Украины в мелком и среднем масштабах. Украинское ландшафтоведение приобрело общенаучное признание и утвердилось как фундаментальная географическая наука. Основной тенденцией его развития на этапе становления было доминирование исследовательской проблемы съемки и картографирования ландшафтов Украины в сочетании с развитием геохимических и геофизических исследований функционирования и динамики ландшафтов, в том числе на комплексных географических стационарах, развитие системного и прикладного анализа ландшафтов.

Установлено, что рубежной вехой между периодами утверждения и современного развития украинского ландшафтоведения является 1986 г., когда авария на ЧАЭС привела к резкому обострению отношений между обществом и природной средой и экологизации отечественной географии. Движущим фактором стало также обретение Украиной государственной независимости и отказ от советской модели науки, что обусловило рост научного потенциала. Наиболее заметной тенденцией современного развития

украинского ландшафтоведения (1986-2010 гг.) стала трансформация его концептуально-методологических и организационных основ, выразившегося в последовательной смене этапов экологизации (1986-1995 гг.), теоретизации и информатизации (1996-2000 гг.), «антропогенизации» и гуманизации (2001-2010 гг.) ландшафтоведческой науки.

Ключевые слова: украинское ландшафтоведение, периодизация, истоки, зарождение, становление, утверждение, современное развитие, движущие факторы и тенденции развития, основные направления исследований, научные понятия, научные концепции, исследовательские парадигмы, ландшафтоведческие центры и школы, ландшафтоведческие публикации, проблемно-хронологический анализ.

ANNOTATION

Mikheli S.V. Formation and development of Ukrainian landscape science. – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Geographical Sciences in speciality 11.00.01 – physical geography, landscape geophysics and geochemistry. – Taras Shevchenko National University of Kyiv VES Ukraine. – Kyiv, 2016.

This thesis work presents theoretical generalization and a new solution to problem of creation a holistic concept of the process of formation and development of the Ukrainian landscape science. The theoretical and methodological principles and exploration technology have been developed; periodization of landscape science history of Ukraine has been established. The staged problematic and chronological analysis has been made, including the chronology of the basic events, the principal exploration trends, a conceptual basis, a methodical apparatus, a conceptual and terminological system, the most citable publications, centers and schools of landscape science, interrelations with the other sciences, foreign analogues. The principal stages of formation and development of the Ukrainian landscape science as a scientific and educative discipline have been defined, among them the trends, the driving forces (external and internal) and the sequence of scientific challenges occurred and resolved; the content, the structure and the laws of formation of the conceptual and methodical apparatus, the role of the research centers, schools and particular researchers of Ukraine in solution of the scientific challenges in the process of formation and development of the Ukrainian landscape science have been revealed.

Key words: the Ukrainian landscape science, periodization, sources, origin, formation, establishment, modern development, driving forces and trends of development, principal trends of research, scientific terms, scientific concepts, research paradigms, centers and schools of landscape science, landscape science publications, problematic and chronological analysis.